

Др Димитрије Димо Вујовић

САВЕЗНИЦИ И ЦРНОГОРСКЕ ФИНАНСИЈЕ 1914—1921. ГОД.

Финансијске операције са савезничким земљама у 1914. г.

Финансијске прилике црногорске државе када је ступила у први свјетски рат биле су врло тешке. Те тешкоће ће је пратити током читавог рата. Она је покушавала да их ублажи зајмовима од савезничких држава. Надала се је прије свега у обећање које су јој велике силе дале на Конференцији амбасадора у Лондону 1913. године. Тада јој је речено да ће добити један међународни зајам од неколико десетина милиона франака како би средила своје привредне прилике. Ово обећање је учињено и ради тога да би Црна Гора лакше поднијела захтјев сила да напусти у рату освојени Скадар.¹ Полазећи од ставова Лондонске конференције владе великих сила су још у јулу 1913. године предузеле кораке код појединих банака да учествују у авансу који треба дати црногорској влади на рачун обећаног зајма. И већ у октобру 1913. године La Banque de Paris et des Pays-Bas и La Societa commerciale d'orientе из Милана су потписале уговор о исплати аванса од 6 милиона франака Црној Гори. Оне су јуна 1914. године потписале још један уговор о авансу од 3 милиона франака.²

Рат је пореметио финансијске операције црногорске државе и банака. Најзначајнија финансијска кућа Црне Горе, Црногорска банка, од рата је углавном пословала са Русијом. Сада је, услед рата, то прекинуто, па је своје пословање пренијела у Француску. Одмах по избијању рата она је предузела кораке

---

¹ Види: Димитрије Димо Вујовић, *Црна Гора и Француска 1860—1914*, Титоград 1971, 400—406.

² Ministère des Finances, Service des Archives économiques et financières (MF, SA), В 32089, Note.

да у Француској добије кредит. У ту сврху је почетком септембра 1914. године отпутовао у Француску Вуко Вулетих, истакнути цетињски трговац и акционар банке. Он је тражио кредит од 500.000 франака. Црногорска влада је изјавила да ће бити гарант за тај кредит. Вулетихеве захтјеве је препоручио француски посланик на Цетињу Деларош Верне (Delaroch Vernet), као и француски публициста и сарадник министарства спољних послова Шарл Лоазо (Charles Loiseau), који је боравио у Риму. Препоруку је дао и руски амбасадор у Француској Извољски, а и српски посланик Веснић. У почетку, и поред свих ових препорука, француски министар финансија није дао сагласност на ове захтјеве, под изговором да су сва средства француске банке нужна за потребе саме Француске. Ускоро је министар финансија промијенио мишљење, па је Црној Гори одобрен аванс од 500.000 франака, који је La Banque française pour le commerce et l'industrie уплатила црногорској банци у октобру 1914. године.³

Преко француске банке Credit Lyonnais извршена је 1914. године још једна финансијска операција. Наиме, почетком октобра 1914. руска велика кнегиња Анастасија (Стане), кћерка краља Николе, интересовала се, преко кнеза Јусупова, код француског амбасадора у Петрограду Палеолога, да ли француска влада може прихватити да исплати црногорској влади 30.000 рубаља (80.000 златних франака) које би она послала да се подијели народу у Црној Гори.

Француска влада је прихватила овај захтјев, па је кнез Јусупов уплатио петроградској агенцији француске банке Credit Lyonnais износ од 30.000 рубаља. Одлучено је да овај новац из Француске донесе бродом до Бара лично један француски официр. Новац је већ 21. октобра преузео француски посланик на Цетињу Деларош Верне и похранио га у касу посланства до даље наредбе. Писмом од 9. новембра министарство спољних послова Француске је обавијестило Вернеа да новац може исплатити кћерки краља Николе кнегињи Ксенији. Када је ова о томе обавештена, замолила је да се до даљег новаци задржи у каси посланства. Њој је тај новац исплаћен тек мјесец дана касније.⁴

³ Archives du Ministère des Affaires étrangères (AMAE), Guerre 1914—1918, Affaires financières (AF), v. 1478a, p. 4, Цетиње, 5. септембра 1914, Д. Верне — Министру спољних послова; p. 6, Бордо, 11. септембар, Руски амбасадор Извољски — Министру спољних послова; p. 7/8, Рим, 14. септембра 1914; Министар финансија — Министру спољних послова; p. 10, 26. септембра 1914. Министарство спољних послова; MF, AS, V. 32089, Бордо, 27. октобра 1914, Banque française pour le commerce et l'industrie.

⁴ AMAE, guerre 1914—1918, AF v. 1477a, p. 1, Петроград, 5. октобра 1914, Амбасадор Палеолог — Министру спољних послова; p. 2, Бордо, 9. октобар 1914, Министар спољних послова — Палеологу, Петроград; p. 3, Бордо, 12. октобра 1919, Министар спољних послова — Деларош Вернеу, Цетиње; p. 4, Бордо, 12. октобра 1914, Министар спољних послова

Није јасно зашто је новац предат кнегињи Ксенији а не црногорској влади, како је то било речено у првом разговору кнеза Јусупова и амбасадора Палеолога. Иначе, није познато како је тај новац трошен, нити пак његова судбина.

Црногорска влада је у октобру 1914. године покушала да у Француској отвори кредит у злату на основу аустријских круна. Она је у својој каси имала 1.500.000 круна у банкнотама аустријске банке. Али овај покушај није успио, јер је и поред препоруке Деларош Вернеа француска влада одговорила да не може прихватити тај захтјев.⁵

Финансијска средства за набавку ратног и другог материјала (1915. г.)

У јануару 1915. године Црна Гора је поново тражила аванс на рачун зајма обећаног од стране великих сила на Амбасадорској конференцији у Лондону. У ту сврху је као делегат владе отпутовао у Француску Јова Поповић који је тражио материјалну и финансијску помоћ савезника, за коју се обраћао француским министарствима спољних послова, финансија, рата и морнарице. Добијање аванса је представљено као услов да Црна Гора даље успјешно води рат. Када се обратио француском министарству спољних послова за аванс на рачун зајма обећаног 1913. године, тамо су му одговорили да су дата обећања постала неважећа, јер су се онда као гаранти зајма јављале и Њемачка и Аустро-Угарска, које су сада усљед рата отпале. Ипак, у министарству нијесу одбацили идеју о давању аванса, односно помоћи Црној Гори, али су наглашавали да ће то сада бити посебна и нова акција. Изражавали су наду да ће се са тим сагласити Русија и Енглеска, јер се помоћ даје у интересу опште савезничке ствари, пошто је циљ да се Црна Гора ослободи са што успјешније вођење рата против заједничког непријатеља. Рачунало се да се томе неће противити ни Италија ради својих посебних интереса, али њу још о свему томе није требало обавјештавати.

О захтјеву Јова Поповића и ставу у Министарству спољних послова Француске обавијештен је посланик на Цетињу Деларош Верне, па је од њега захтијевано да о свему томе разговара са својим енглеским и руским колегама и да се са њима дого-

— Палеологу, Петроград; р. 5, Петроград, 14. октобра 1914, Палеолог — Министру спољних послова; р. 8, Цетиње, 21. октобра 1914, Д. Верне — Министру спољних послова; р. 10, Бордо, 3. новембра 1914, Министарство спољних послова — Деларош Верне у Цетиње; р. 11, Цетиње, 18. Новембра 1914, Д. Верне — Министарству спољних послова р. 12, Париз 16 децембра 1914, Министар спољних послова — Деларош Вернеу.

⁵ Исто, В. 1478а, р. 16, Цетиње, 12. октобра 1914, Деларош Верне — Министарству спољних послова; р. 18, Бордо, 17. октобра 1914, Министарство спољних послова — Деларош Вернеу.

вори о суми коју би требало понудити Црној Гори, а која би јој омогућила да успјешно и даље ратује.⁶

Деларош Верне је одмах приступио прикупљању података у вези са траженим зајмом. Интересантне су неке информације које је упутио свом министарству спољних послова. Он каже да је на основу разговора који је имао са црногорским министром стекао утисак да ови не знају тачан предмет Поповићевих захтјева и да изгледа да је то лични маневар краља Николе. Верне је вјеровао да краљ жели на тај начин да се ослободи војног и финансијског туторства Србије.

Сличне податке је послао министру спољних послова и француски посланик у Нишу Боп (Ворре). Он је подсећао да Србија сваке седмице исплаћује Црној Гори 500.000 динара за издржавање војске, али да ратни допринос Црне Горе не одговара жртвама које се чине у њену корист. Боп је извјештавао и о Пашићевој резервисаности у вези са црногорским захтјевима. Наиме, Пашић је сматрао да Црној Гори треба послати оно што јој треба, али под условом да се врши контрола над тим пошљама. Мислио је, такође, да краљу Николи не треба директно слати знатније суме новца и да је најбољи начин да се Црној Гори шаље помоћ, а да се у исто вријеме сачува утицај на њу, да се то ради и даље посредством Србије.

Министар спољних послова је о тим резервама француских дипломата обавијестио свога колегу министра финансија, од кога је у многоме зависио одговор на захтјев Ј. Поповића, како би био информисан о свим околностима прије него заузме став. Министар спољних послова му је ипак нагласио да француска помоћ Црној Гори долази у обзир само уколико ова усагласи своје држање са Србијом у вођењу војних операција.⁷

Француска влада је питала своје савезнике, Енглеску и Русију, за мишљење о Поповићевом захтјеву. Ове су одговориле да су сагласне да се Црној Гори одобри зајам од 10 милиона франака, који би обезбједили у подједнаким дјеловима све три савезничке силе. Русија је молила да њен дио исплати Француска, с тим што би се коначан обрачун вршио на крају рата. У исто вријеме она је обавијестила француску владу да није више у стању да снабдијева црногорску војску, па је молила да се све што треба за ту војску купи у Француској из овог зајма од 10 милиона франака.⁸

⁶ Исто, р. 20, Париз, 17. јануара 1915, Биљешка, Париз; р. 23, 21. јануара 1915, Министарство спољних послова — Деларош Вернеу у Цетиње.

⁷ MF, SA, В 32089, Париз 12. фебруара 1915, Министарство спољних послова — Министру финансија.

⁸ АМАЕ, Guerre 1914—1918, AF, v. 1478a. р. 26, Париз, 27. март 1915, Министарство спољних послова — Амбасадорима у Лондону и Петрограду; р. 27, Лондон, 27. март 1915, Амбасада — Министру спољних

Пошто је обавијештен о овој сагласности Енглеске и Русије да учествују у зајму Црној Гори од 10 милиона франака, јер у томе виде политичку и војну корист, пристанак да и Француска учествује у зајму дао је и министар финансија. Он се сагласио да Француска плати и пола руског учешћа, с тим што би другу половину уплатила Енглеска.⁹

На основу става министра финансија француска влада је донијела одлуку да учествује у црногорском зајму. О томе је обавијестила своје амбасадоре у Лондону и Петрограду, да би ови то саопштили тамошњим владама. При том је нагласила да сматра да треба водити рачуна о жељи српске владе да се краљу Николи не дају на располагање знатније суме, јер их може користити у личне сврхе и за удаљавање од уске сарадње са Србијом. Француска влада је сматрала, такође, да додијељени зајам треба исплаћивати сукцесивно у оправданим износима и за плаћање ратних набавки. Нагласила је да руски дио треба да плате по пола Француска и Енглеска. Али прихватајући учешће у зајму, Енглеска није одмах пристала да учествује у плаћању руског дијела зајма.¹⁰

Прије него је дефинитивно обавијештена о судбини њеног захтјева за зајам од 10 милиона франака, Црна Гора је почела да припрема захтјев за нови зајам. Тај захтјев је износио 26,214.500 франка (2,048.500 франака за општу куповину у иностранству: мјесечни кредит од 2,044.500 франака за шест мјесеци што износи 17,967.000 франака; 1,000.000 франака за репатрирање око 5.000 Црногораца, 1,200.000 франака за авансе за четири банке у Црној Гори).

Уз захтјев је био приложен детаљан преглед намјене тражених средстава, и то: за 1) издржавање болница и набавку санитетског материјала; 2) за набавке за војску и 3) за издржавање избјеглица. Ту је још био и детаљан преглед потреба у оружју, који је израдила комисија у саставу: српски генерал Боривоје Нешић, дивизијар Митар Мартиновић и српски пуковник Петар Пешић. Српски генерал Божа Јовановић, који је био начелник Црногорске врховне команде, у потпуности је одобрио овај извјештај.

Представници три велике силе на Цетињу — Француске, Енглеске и Русије — упознали су се са овим захтјевом па су о њему поднијели својим владама идентичне извјештаје. Они су били мишљења да захтјев који се односи на трошкове за војску

— послова; р. 28, Петроград, 30. марта 1915, Амбасадор Палеолог — Министру спољних послова; р. 29/30, Париз, 30. марта 1915, Руски амбасадор — Министру спољних послова.

⁹ Исто, р. 32, Париз, 2. априла 1915, Министар спољних послова — Министру финансија; р. 34, Париз, 10. априла 1915, Министар финансија — Министру спољних послова.

¹⁰ Исто, р. 35, Париз, 15. априла 1915, Министар спољних послова — Амбасадорима у Лондону и Петрограду; р. 53, Лондон, 27. априла, 1915, Амбасадор Пол Камбон — Министру спољних послова Париз.

заслужује свестрану пажњу. Трошкове који су били означени као „општи трошкови“ сматрали су такође потребним, али скрећу пажњу да недостају обавјештења која би дозволила да се контролише оправданост тражених количина и новчаних сума. То исто важи и за средства која се траже за помоћ избјеглицама из Босне и Херцеговине, па им је због тога тешко да се о тим захтјевима изјасне. Што се тиче трошкова који су означени као „мјесечни“, сматрали су да, уколико буду одобрени, треба да се дају мјесечно, и то не у новцу већ у виду кредита који би се обнављао сваког мјесеца. Додељивање средстава у виду мјесечних кредита и њихова исплата на основу поднесених рачуна био би, према њима, најбољи начин да се врши контрола трошења одобрених средстава.

Француски посланик на Цетињу, Деларош Верне, нашао је за потребно да још једном својој влади саопшти да подржава црногорске захтјеве. При том је нагласио: да је финансијска и економска ситуација Црне Горе врло тешка; да је војска врло слабо снабђевена оружјем и муницијом, јер је текући рат трећи узастопни рат који Црна Гора води, а Русија није стигла да је поново наоружа; да је црногорска администрација слаба, па би српској команди у Црној Гори, која једина представља организовану снагу, требало да води бригу о употреби и коришћењу траженог кредита.

Деларош Верне подвлачи да су црногорски војници по својој покретљивости и ратничким квалитетима у својим брдима озбиљни противници Аустро-Угарске и да с успјехом држе крајње лијево крило словенске армије, иако су Аустријанци од њих бројно надмоћнији. Зато има интереса да се Црногорци максимално помогну, и то прије свега у војном материјалу, док помоћ за избјеглице, амбуланте и слично, иако заслужује пажњу, треба да дође у други план.¹¹

У међувремену је француско министарство спољних послова обавијестило Јова Поповића о сагласности три велике силе да се Црној Гори одобри аванс од 10 милиона франака. О начину и условима коришћења тих средстава није ништа речено, већ је препоручено да се сачека Андрија Радовић, који је требало да стигне из Црне Горе да би се бринуо о њеном снабдјевању, па да се онда о свему договоре.

Ускоро је постало јасно да се обећани кредит може користити само за набавку оружја и муниције, јер је Русија поново обавијестила своје савезнике да не може више снабдјевати Црну Гору оружјем, па је предлагала да се за њу набави потребно оружје на Западу, куповином из одобреног зајма од 10 милиона

¹¹ Исто, р. 37/8, Цетиње, 21. априла 1915, Деларош Верне — Министру спољних послова; р. 41—46, Цетиње, 20. априла 1915, Петар Пламацац — Деларош Вернеу; р. 46 бис -51, Цетиње, 19. априла 1915; р. 52, Цетиње, 21. априла 1915, Нота три савезничка представника.

франака. То је и отпочело да се ради, чим је Андрија Радовић стигао у Француску.

Пошто је одобрени кредит од 10 милиона Црна Гора морала да троши за куповину оружја, Јово Поповић, по наређењу црногорске владе, тражио је од Француске нови кредит од 26 милиона франака, за који су већ била припремљена потребна документа и образложења и о коме је француско министарство спољних послова већ посједовало мишљење савезничких представника на Цетињу.¹² Али ни француска, ни остале савезничке владе нијесу реаговале на овај нови захтјев црногорске владе. Једино је руска влада сматрала, не везујући то за овај нови црногорски захтјев, да би, осим кредита од 10 милиона франака, Црној Гори требало одобрити још мјесечно по 1,300.000 франака, што би, према њеном мишљењу, било довољно за подмирење потреба те земље до краја рата.¹³

Изгледа независно од овог црногорског захтјева за нови зајам од 26 милиона, краљ Никола је у исто вријеме питао италијанског посланика на Цетињу да ли Италија може новчано помоћи Црну Гору. Посланик му је одговорио негативно.

Француски посланик на Цетињу је користио сваку прилику да подсети да Краљ Никола тражи зајмове ради тога да би се ослободио туторства Србије. Тако је тумачио и овај краљев демарш код италијанског посланика. Али, Верне је вјеровао да краљу то неће поћи за руком, јер је Србија та која обезбеђује новчана средства за издржавање црногорске војске, па би зато, према њему, било пожељно да краљ зна да ни једна друга земља мимо Србије неће пружити Црној Гори ни војну ни финансијску помоћ.

Ово Вернеово мишљење дијелио је и министар спољних послова Делкасе (Delcasse) који је отворено говорио и Јову Поповићу и Андрији Радовићу да црногорска војска треба уско да сарађује са српском војском, чијој управи треба да се и потчињава. Декласе је, реагујући на горње Вернеово схватање, још једном подвукао да је француска влада апсолутно сагласна с енглеском и руском владом да краљу Николи не треба дати никакву финансијску помоћ која би му могла дозволити да слиједи неку личну политику и која не би била у складу са сарадњом Црне Горе на општој савезничкој ствари. Зато је одлучено да за одобрених 10 милиона франака Црна Гора може куповати само ратни материјал, и то према индикацијама које буде давала црногорска команда којом руководе спрски официри.

---

¹² Исто, р. 55, Париз, 6. маја 1915, Министар спољних послова — Јову Поповићу; р. 56, Париз, 14. маја 1915, Биљешка; р. 62/3, Париз, 20. маја 1915, Јово Поповић — Делкасеу.

¹³ Исто, р. 65, Петроград, 31. маја 1915, Амбасадор Палеолог — Министру спољних послова.

Декласе, наравно, није одбацивао потребу помоћи Црној Гори у намирницама, с обзиром да је угрожена од глади, па је у вези са тим француска влада предузела извјесне кораке код италијанске владе. Али то није дало резултата, јер су Италијани изјавили да неће помагати Црну Гору док не напусти албанску територију.¹⁴

Француска влада је, као и руска, прихватила енглески предлог да сноси трећину трошкова за намирнице које се шаљу у Црну Гору и да се укупан обрачун изврши на крају рата. Овај је принцип важио и за остале испоруке Црној Гори, па су разна министарства која су се старала о тим испорукама позвала да рачуне у вези са тим држе при руци да би их у датом моменту могли поднијети на увид енглеској и руској влади. Тако је на примјер, када је 19. новембра 1915. године министар рата питао министра финансија да ли треба одмах да наплати од Црне Горе 2,755.450 франака, колико је коштао материјал који је до 30. септембра 1915. године био уступљен Црној Гори, одговорено да ће се та наплата касније извршити.¹⁵

У јулу 1915. године црногорска влада је одлучила да у Француској изради извјесну количину металног новца. У ту сврху се Јово Поповић обратио управи француске ковнице, која је и 1909. године радила новац за Црну Гору, молећи је да и овога пута изради за потребе Црне Горе нешто новца у сребру, никлу и бронзи. Ковница је овога пута то условила одобрењем министарства финансија, па се Јово Поповић обратио министру спољних послова Делкасеу с молбом да се изда потребно одобрење. Тражено је да се изради слједећи новац и у слједећим количинама:

1) у сребру: 1 перпер	690.000 комада
2 перпера	200.000 „
5 перпера	42.000 „
2) у никлу: 10 пара	1,562.500 комада
20 пара	1,562.500 „
3) у бронзи: 1 пара	390.000 комада
2 паре	1,367.500 „

Укупна тежина метала, који је требало обезбједити за израду овог новца, износила је 5.207 kg.

¹⁴ Исто, р. 72. Цетиње, 19. јуна 1915, Деларош Верне — Делкасеу; р. 73, Париз, 22. јуна 1915, Делкасе — Деларош Вернеу; р. 74, Рим, 26. јуна 1915, Амбасадор Камило Барер — Делкасеу.

¹⁵ MF, SA В 32089, Париз, 18. септембра 1915, Министар спољних послова — Министру финансија, Париз, 19. новембра 1915, Министар рата; — Министру финансија; Париз, 30. новембра 1915, Министар финансија — Министру рата; АМАЕ, Guerre 1914—1918, AF, V. 1477а, 21, Петроград, 15. септембра 1915, Амбасадор Палеолог — Министру спољних послова; п. 24, Париз, 18. септембра 1915, Министарство спољних послова.

Молбу црногорске владе препоручио је француски посланик на Цетињу Д. Верне, али је она ипак доста споро рјешавана. Тек средином октобра 1915. године француско министарство финансија, одговарајући на питање министарства спољних послова, саопштило је да не може дати сагласност на ову молбу, уз образложење да капацитети ковнице нијесу довољни да подмире ни француске потребе, па ће се морати обрађати и приватним ковницама. Осим тога, фабрике никла и бакра су биле на расположењу министарства рата.

Црногорска влада није одустајала од своје намјере, и поред негативног одговора министра финансија. Почетком децембра 1915. године генерални конзул Црне Горе у Паризу Луј Брине (Luis Brunet) успио је да добије неслужбено обећање министарства финансија и ковнице новца да ће израдити тражени новац за Црну Гору. Зато је Брине молио француског министра спољних послова да се изда одобрење да ковница изрази потребни алат за ковање црногорског новца а према гравирама. Е Лендје-а (Lindouer). Молио је такође да се изда одобрење и за ковање новца. Тражено одобрење министар финансија је дао тек 3. јануара 1916. године. Обавијестио је да новац у никлу није могуће израдити, а да ће новац у сребру бити готов у фебруару, а у бронзи у марту.

Црногорска страна је са задовољством и сагласношћу прихватила ово одобрење и услове. Али они нијесу никада реализовани услед познатих догађаја који су наступили током јануара 1916. године. Црна Гора је подлегла и била окупирана од Аустро-Угарске. Зато је њен отправник послова у Паризу обавијестио француско министарство спољних послова да ковање новца треба обуставити, с тим што алат треба завршити и испробати, да би у датом моменту могао да се одмах употреби. Али, као што је познато, тај моменат није никада дошао.¹⁶

Независно од одлуке три савезничке силе, коју су донијеле у септембру 1915. године, да обезбјеђују новчана средства за набавку намирница за потребе Црне Горе, црногорска влада је крајем септембра 1915. године одлучила да тражи од савезника отварање новог кредита. Она је то прво усмено урадила, обраћајући се представницима сила на Цетињу. Обавјештавајући о томе своју владу, Д. Верне је констатовао да су неки црно-

¹⁶ АМАЕ, Guerre 1914—1918, AF, v. 1477a, p. 16/17, Париз, 22. јула 1915, Јово Поповић — Делкасеу; p. 18, Цетиње, 6. септембра 1915, Деларош Верне — Министру спољних послова; p. 25, Париз, 12. октобра 1915, Министар финансија — Министру спољних послова; p. 30, Париз, 7. децембра 1915, Генерални конзул Црне Горе, Брине — Министру спољних послова; p. 31, Париз, 7. децембра 1915, исти — истоме; p. 34, Париз, 3. јануара 1916, Министар финансија — Министру спољних послова; p. 35, Париз, 5. јануара 1916, Министар спољних послова — Генералном конзулу Црне Горе; p. 35, Париз, 10. јануара 1916, Генерални конзул, Брине — Министру спољних послова; p. 37, Париз, 13. јануара 1916, исти — истоме; p. 73, 10. марта 1916, Министар финансија — Министру спољних послова.

горски захтјеви оправдани, да су други за дискусију, а да треће, изгледа, треба одбацити. Али прије него се приступи дефинитивном рјешавању тог захтјева — сматрао је — треба ријешити двије ствари: 1) да ли ће савезници у начелу прихватити захтјев за отварање новог кредита Црној Гори, и 2) у колико прихвате захтјев — да ли има мјеста да се о томе обавијести и посланик Италије како би и он учествовао у разговорима.¹⁷

Ускоро се и Јово Поповић обратио француској влади. Подсјетио је на захтјев за нови зајам од 26 милиона динара и тражио одговор на тај захтјев. У вези са тим министарство спољних послова је скренуло пажњу да Француска и Енглеска припремају снабдјевање Црне Горе и Србије преко Италије, као и на то да Србија обезбјеђује новац за црногорску војску, па зато сматра да Црна Гора нема потребе за новчаним средствима. Но, и поред свега тога, француска влада је изразила спремност да Црној Гори обезбиједи 500.000 франака мјесечно, под условом да може имати увид у трошење тих средстава и да војни и политички став Црне Горе буде задовољавајући. Она је изразила спремност да предузме потребне кораке и код енглеске владе како би и ова одобрила исто толику суму. Зато је 15. новембра 1915. године, прије него је донијела дефинитивну одлуку, тражила од свог посланика на Цетињу извјесне податке и мишљење, и то: 1) да ли сматра да се предложена сума од 500.000 франака може редуцирати, 2) да ли ће српска влада наставити да даје средстава за црногорску војску, 3) да ли је српска команда задовољна вођењем црногорских операција и 4) да ли су напади енглеског посланика грофа Салиса на владу краља Николе умањени или ишчезли.

Деларош Верне је одмах послао одговоре на постављена питања. Али није пропустио прилику да прије тога саопшти извјесну сумњу у држање краља Николе и у способност црногорске финансијске администрације, коју би успјешно могао контролисати само неки француски функционер. Ипак, он је констатовао да не постоји ништа сумњиво што би говорило о томе да црногорска влада избјегава своје обавезе према Србији и савезницима и да у принципу нема никакве примједбе на то да се Црној Гори додијели мјесечна новчана помоћ.

На четири постављена питања је одговорено:

1) мишљења је да предложени износ може бити смањен на 400.000 франака;

2) српска влада наставља да исплаћује новац за црногорску војску;

3) Врховна команда на Цетињу, којој су на челу српски официри, држи у рукама операције црногорске војске и српски посланик му је рекао да нема никакве примједбе да учини;

¹⁷ Исто, в. 1478а, р. 90, Цетиње, 25. септембра 1915, Деларош Верне — Министру спољних послова.

4) вјерује да је став енглеског посланика Салиса увијек исти, али запажа значајну и корисну промјену у ставу енглеске владе у односу на Црну Гору. Каже да и министар спољних послова Црне Горе то запажа и сматра да је та срећна промјена резултат француског утицаја, због чега захваљује.¹⁸

Француска влада се обратила енглеској влади да и она одобри Црној Гори мјесечну субвенцију, такође од 400.000 франака. Француска је била свјесна тога да енглеска влада није била расположена да додјељује Црној Гори новчана средства, због тога јер јој је било сумњиво њено политичко држање, чему је нарочито допринијела црногорска окупација Скадра, али је сада, обраћајући јој се преко амбасадора у Паризу, жељела да то њено мишљење поправи, па је истицала да је послје инвазије Србије Црна Гора урадила све што је било у њеној моћи да подржи српску војску, којој је црногорска територија била последње уточиште. С друге стране, указивала је да се окупација Скадра, која је својевремено изазвала бијес велесила према Црној Гори, сада показала као сретан догађај јер олакшава везу са српском и црногорском војском. Најзад, скренула је пажњу на то да обавезе које Црна Гора има за издржавање многих српских избјеглица и могуће укидање, у скорој будућности, скромне субвенције коју је Србија давала за издржавање црногорске војске могу потпуно анулирати снаге отпора те мале земље, чији су локални извори исцрпљени. Француска је влада сматрала да би било противно свакој правди, а и политички неоправдано, да се не помогне Црној Гори, јер би она у таквој ситуацији била изложена лошим савјетима безнаћа и пустоши. Зато је, без обзира на то што су се три силе у септембру договориле да Црној Гори шаљу намирнице и други материјал, француска влада предлагала да се њеној одлуци да Црној Гори додјељује мјесечно по 400.000 франака придружи и Енглеска.

О предњем је француска влада обавијестила и руску владу, па је тражила и њену сагласност, јер је требало да сва давања Црној Гори падну на терет све три силе, то јест Француске, Енглеске и Русије.¹⁹

Не чекајући одговор Лондона и Петрограда, француска влада је одлучила да Црној Гори одобри 400.000 франака, па је министру финансија наређено да црногорском отправнику послова у Паризу Бринеу ставе на располагање та средства у виду кредита, отвореног у *La Banque de France* на име црногорске владе.

¹⁸ Исто, р. 93—95, Париз, 5. новембра 1915, Јово Поповић — Бријану; р. 97, Париз, 15. новембра 1915, Министар спољних послова — Деларош Вернеу; р. 98/9, Цетиње, 21. новембра 1915, Деларош Верне — Министру спољних послова.

¹⁹ Исто, р. 107—107, Париз, 24. новембра 1915, Министар спољних послова — Енглеском амбасадору; р. 110, Париз, 24. новембра 1915, Министар спољних послова — Руском амбасадору.

Такође је одлучено да на предлог француског посланика на Цетињу, Д. Вернеа, ова субвенција може бити обновљена и наредних мјесеци, али само до износа од 400.000 франака. Али он је замољен да о тој могућности не обавјештава црногорску владу, с обзиром на то да још увијек има потребе да се њено политичко држање надгледа. Верне је био позват да прати трошење већ одобрених средстава.²⁰

Ускоро је енглеска влада прихватила да и она додјељује Црној Гори мјесечно по 400.000 франака. Са тим укупним мјесечним авансом од 800.000 франака сагласила се и руска влада.

Одобравање овог аванса, иако је било потакнуто тражењем онога зајма од 26 милиона франака, није значило да се сада приступило позитивном рјешавању тог зајма. Захтјев за нови зајам од 26 милиона, по свој прилици, није узиман у озбиљно разматрање. Умјесто тога, силе су се сагласиле да Црну Гору помогну у намирницама и да јој дају мјесечни аванс од 800.000 франака, који би био редовно обнављан ако њено држање буде задовољило савезнике.²¹

*Савезничке субвенције — основни извор финансирања
у емиграцији (1916. г.)*

До капитулације Црне Горе, јануара 1916. године, Црној Гори је, на основу напријед наведене савезничке одлуке, исплаћена само једна мјесечна рата. Капитулација земље је радикално измијенила стање и у вези са финансијама. Сада је требало обезбједити средства за финансирање извјесних установа и служби, које су напустиле земљу или су организоване у емиграцији. Земљу је напустио краљ Никола са члановима породице, изузев књаза Мирка који је остао у земљи. У фебруару је краљева породица, са пратњом и особљем (рачунајући ту и послугу), износила 39 особа.

Од чланова владе земљу је напустио само предсједник владе Лазар Мијушковић. Али у иностранству се затекло још много функционера са породицама. У фебруару 1916. године црногорски фактори су, тражећи од француске владе финансијска средства, оперисали с цифром од 300 функционера са породицама. У исто вријеме навођено је да има 100 студената и 1.500 из-

²⁰ Исто, р. 101, Париз, 24. новембра 1915, Министар спољних послова — Деларош Вернеу; р. 104, Париз, 24. новембра 1915, Министар спољних послова — Министру финансија.

²¹ Исто, р. 114, Париз, 28. новембра 1915, Биљешка; р. 117, Париз, 1. децембра 1915, Руски амбасадор — Министру спољних послова; р. 118, Петроград, 1. децембра 1915, Амбасадор Палеолог — Министру спољних послова; р. 119, Париз, 3. децембра 1915, Министар спољних послова — Палеологу, Петроград; р. 122, Париз, 5. децембра 1915, Министар спољних послова — Руском амбасадору, Париз; р. 126, Петроград, 5. децембра 1915, Амбасадор — Министру спољних послова.

бјеглица и емиграната, о којима би црногорска влада требало да се брине.²²

Краљ и влада су одлучили да бораве у Француској. Прво су, кратко вријеме, боравили у Лиону, па потом у Бордоу и најзад у Нејиу код Париза. Сада је Француска као њихов домаћин имала и посебну обавезу да краљу и влади створи потребне услове за боравак и рад.

Ускоро по доласку краља и предсједника владе у Француску, црногорски отправник послова у Паризу обратио се француском министарству финансија са захтјевом за уплату нове рате од 400.000 франака. За ту сврху је направљен и један мјесечни буџет, који је износио 407.500 франака (студенти — 17.500 фр., функционери у емиграцији — 90.000, избјеглице: а) помоћи — 150.000 и б) аванси — 150.000).

Министар финансија је одговорио Бринеу да постоји договор само о уплати једне рате и да се она не може аутоматски обнављати, већ сваки пут треба да се поднесе посебан захтјев. У вези с овим предсједник владе и министар спољних послова је дао тумачење да услед новонастале ситуације ранији договор није више на снази. Али ипак, пошто су краљевска фамилија и црногорска влада избјегли у Француску, био је мишљења да треба обезбједити један минимум извора за њихово издржавање и рад.

Зато је о Бринеовим захтјевима консултован Деларош Верне, који је најбоље познавао црногорске потребе. Он је предложио да се субвенција смањи за стотинак хиљада франака, јер се, на примјер, још увијек не зна колико је избјеглица и које су стварне потребе. Осим тога, ако се жели остварити контрола над трошењем додијелиених средстава — сматрао је он — онда је увијек боље дати мање, јер ће тако, ако имају потребе за више средстава, подносити за то и доказе.

Послије изучавања црногорског захтјева дошло се до закључка да би мјесечна субвенција од укупно 400.000 франака била довољна да подмири црногорске потребе у емиграцији. Ову би суму давале Француска, Енглеска и Русија, али би је исплаћивале само прве двије, и то свака по 200.000 франака.

Пошто је Енглеска прихватила да уплаћује свој дио, позват је Француски министар финансија да почев од фебруара 1916. године ставља на располагање црногорском отправнику послова у Паризу по 200.000 франака. Ускоро су Француска и Енглеска уплатиле фебруарску квоту субвенције. За наредне рате није био потребан никакав претходни договор француске и енглеске владе.

Француска влада је преузела на себе трошкове смјештаја краљевске породице и владе, с тим што је министарство финан-

²² Исто, р. 134—134.

сија имало да те трошкове одбије од мјесечне субвенције која се даје црногорској влади.²³

Трошкови смјештаја у Лиону и Бордоу били су поприлични. Тако су, на примјер, трошкови смјештаја краљевске породице и њене пратње у хотелу у Лиону износили до краја фебруара 1916. године 37.430 франака. У Бордоу је за обнову и припремање просторија за смјештај краљевске породице и владе утрошено 51.636 франака, а просјечна кирија за те зграде износила је 29.750 франака. Осим ових, било је и других трошкова, као путовања, поштанско-телеграфске услуге и сл. Сви су ови рачуни сабирани у француском министарству спољних послова, које их је достављало министарству финансија да их одбије од субвенције која је додјеливана црногорској влади.²⁴

И трошкове које је Француска имала око издржавања црногорских војника требало је одбијати од субвенције која је додјеливана црногорској влади. Тако је поступљено са трошковима једне групе црногорских војника који су се затекли у Тунису. Пошто су били без средстава, тамошњи француски командант одлучио је да их издржава. Министар рата је дао сагласност на такав поступак, с тим да се то касније наплати од црногорске владе. Са оваквим поступком се сагласио и министар спољних послова, па је тражио да се прикупе подаци о дотадашњим трошковима за црногорску војску, како би се одбили од субвенције Црној Гори. О томе је обавијештена влада краља Николе.²⁵

До формирања владе Андрије Радовића, маја 1916. године, црногорским финансијама у емиграцији управљао је Луј Брине, црногорски отпражник послова у Паризу, кога је Радовићев претходник Лазар Мијушковић, у фебруару 1916. године именоввао још и за генералног секретара Министарства спољних послова Црне Горе. Мијушковић је 15. фебруара 1916. године донио

²³ Исто, р. 127, Париз, 3. фебруара 1916, Министар финансија — Министру спољних послова; р. 131, 9. фебруара 1916, Деларош Верне — Министру спољних послова р. 132, 10. фебруара 1916, исти — истоме; р. 133, Мјесечни буџет Црне Горе; р. 150, Париз, 12. фебруара 1916, Руски амбасадор — Министру спољних послова Француске; р. 155, 18. фебруара 1916, Министар спољних послова — Амбасадору Русије; р. 153, Париз, 18. фебруара 1916, Министар спољних послова — Министру финансија; р. 157, Париз, 25. фебруара 1916, Министар финансија — Министру спољних послова.

²⁴ Исто, в. 1477а, р. 54, Лион, 24. фебруара 1916, Префект Роне — Министарству спољних послова; р. 166, 29. фебруар 1916, исти — истоме; р. 72, Лион, 9. марта 1916, Председник општине Лион — Министру спољних послова; р. 76, Париз, 18. марта 1916, Министар спољних послова — Министру трговине, индустрије и ПТТ; р. 78/9, Бордо, 28. марта 1916, Префект Жиронде — Министру спољних послова; р. 85, 19. април 1916, Министар финансија — Министру спољних послова; р. 89, 29. априла 1916, исти — истоме; р. 97, 3. јуна 1916, Министар спољних послова — Министру унутрашњих послова.

²⁵ Исто, в. 1478а, р. 160, Париз, 14. марта 1916, Министар рата — Министру спољних послова; р. 168, Париз, 2. априла 1916, исти — истоме.

одлуку којом је Бринеу повјерио управљање авансима које су савезници тада били одлучили да дају Црној Гори. Овом одлуком Мијушковић је повјерио Бринеу и управљање осталим фондовима црногорске владе који су уплаћени и који се односе на послове од прије 1. јануара 1916. године. Ове фондове Брине није могао отуђити прије обнове и нормалног функционисања регуларне владе, администрације и контроле у Црној Гори.

Десет дана касније, 25. фебруара 1916. године, Мијушковић је донио још једну одлуку у вези са руковођењем црногорским новцем. Њоме он Бринеа, као управљача црногорским финансијама, овлашћује да због несређених и несигурних прилика и ради очувања ликвидности и сигурности црногорских финансија чува сва црногорска новчана средства у својој личној каси, било у посланству или у касама које би за ту сврху изнајмио.²⁶

Ако се узме у обзир да је Луј Брине био страни држављанин и да је до тада аматерски радио за потребе Црне Горе, ове одлуке Лазара Мијушковића биле су, у најмању руку, врло чудновате.

Док је Брине управљао црногорским финансијама у емиграцији од фебруара до средине маја 1916. године стање прихода и расхода изгледало је овако:

Приходи:

мјесечни аванс Француске за фебруар, март,	
	април и мај — 800.000 фр.
мјесечни аванс Енглеске за фебруар и март	— 400.000 фр.
	<hr/>
укупно	1.200.000 фр.

Од мајског аванса Француске одбијено	43.082,40
	<hr/>
остаје	1,56.917,60

Трошкови:

Краљевска породица цивилна листа	129.165,98
путни трошкови	42.075,40
Краљева пратња	56.517,74
Влада (плате, путовања и др.)	84.955,57
Административни трошкови, птт	53.852,85
Зграде (кирије, намјештај, грејање, струја, и др.)	16.226,89

Избјеглице:

војска	11.661,15
функционери	21.372,50

²⁶ Исто, р. 190, 15. фебруара 1916, копија одлуке Лазара Мијушковића; р. 191, Лион, 25. фебруара 1916, копија одлуке Лазара Мијушковића.

пензионери	1.921
студенти	40.607,05
разне избјеглице	40.190,65
интернирци	500
репатрирање	300
Фонд посланства и консултата	12.000
размјена (change)	110.533,38
аванси и зајмови	2.700
дипломатски и конзуларни кор	11.321,90
резервни фонд (фонд снабдијевања)	300.000
новчане резерве	50.000
	<hr/>
укупно:	985.902,06
Остатак	171.015,54 фр.

Као остатак приказано је још 53.240 динара, 1.111 перпера и 10.000 у злату. У ствари, средства која су припадала црногорској влади а којима је управљао Брине била су много знатнија, о чему ћемо касније навести податке.

У овом прегледу „Расхода“ нарочито привлачи пажњу ставка „Резервни фонд“ која скоро износи једну трећину укупних расхода.²⁷

Једна од главних брига новог предсједника владе Андрије Радовића била је да среди финансијско пословање владе. Први корак који је у том циљу он предузео био је да руковођење црногорским финансијама узме из руку Бринеа и да то убудуће, што је било и природно, буде брига саме владе. Зато је замолио француску владу да своју субвенцију не шаље Бринеу, већ да је уплаћује на име црногорске владе на *La Banque de France*.

У исто вријеме Радовић се обратио и Бринеу, и обавијестио га да је црногорска влада одлучила да сав новац који припада Црној Гори треба да буде пребачен на име владе и, по договору са француском владом, депонован у једној француској банци. Зато је тражио од њега да влади преда сав црногорски новац који је био положен на његово име или у посланству. Радило се о знатној суми, која је потицала не само од савезничких субвенција него и из других извора.

Ево тих фондова којима је Брине управљао:

- 1) Сума за коју се Брине сматрао одговорним према Црној Гори и свим регуларним владама (средства су потицала од износа намијењених за ковање новца и друге потребе Црне Горе) 975.047 фр.

²⁷ Исто, р. 196/7, Резиме финансијског стања Црне Горе 15. маја 1916. г.

2) Сума за осигурање брода „Тхуга“ на коме је био товар за Црну Гору накнадно уплаћена средства за исто осигурање	891.076,90 фр.		
	228.767	фр.	
3) Сума која потиче од разлике курса за енглеску субвенцију за фебруар и март	46.836,75	фр.	
4) Енглеска субвенција за април и мај	447.264	фр.	
5) Суме предате Л. Мијушковићу од црногорског консулата у Риму:			
а) злато (по дневном курсу)	55.418,70	фр.	
б) лира италијанских	4.200	лира ит.	
6) Лични депо Л. Мијушковића			
злато	51.875,20	фр.	
српски динари	око 300.000	динара	
у запечаћеном пакету	200.000	динара	
један свежањ	75.700	динара	
франака	18.720		

Дакле, радило се укупно о 2,715.055,55 франака. 575,700 динара и 4.000 лира.²⁸

Брине се опирао Радовићевим захтјевима да преда све ове суме црногорској влади, јер су, по свој прилици, овом мјером били погођени и неки његови лични интереси које је могао остваривати располагајући новцем црногорске владе у емиграцији. Он је своје противљење (да у свему поступи по Радовићевим захтјевима), правдао тврдњом да је Радовићева влада нелегална. У овоме је био подстакнут до Лазара Мијушковића, дотадашњег предсједника владе, са којим је био интимус. Наиме, чим је поднио оставку Мијушковић је 23. априла 1916. године написао Бринеу писмо у коме га је обавијестио да је због интрига био присиљен да против своје воље демисионира и да у таквим условима не види да краљ Никола може формирати регуларну и уставну владу. Зато он поручује Бринеу: „Ви сте још увијек, као оптавник послова Црне Горе, једина регуларна црногорска власт у иностранству, која у исто вријеме ужива повјерење владе француске републике“. Он му се због тога и обраћа, као „званичној црногорској власти“ и човјеку који управља црногорским новцем, да све док „моја земља не буде поново успостављена и формирана регуларна влада“ никоме не уступи новац који му дугује црногорска држава, и то: 65.000 франака за штету коју је претрпио приликом првог заузимања Београда (Мијушковић је био црногорски посланик у Београду),

²⁸ Исто, р. 179, Бордо, 29. маја 1916, Деларош Верне — Министарству спољних послова; р. 185—188, Париз, 27. јуна 1916, Црногорски генерални конзул, Брине — Директору политичког и комерцијалног одјељења; р. 201, Бордо, 15/28. маја 1916, Андрија Радовић — Бринеу.

12.000 фр. за штету приликом друге инвазије Београда, 14.000 фр. као разлику за плату коју је примио у папирним перперима а не у злату, 5.000 за сељење породице у Швајцарску, 5.000 за трошкове повлачења од Ниша. Укупна Мијушковићева потраживања износила су 101.000 франака.²⁹

Просто је невјероватно како то Мијушковић једном страном дражвљанину признаје својство једине легалне црногорске власти, а то својство оспорава владару и влади коју је овај именовано!

Бринеу је добро дошао овај Мијушковићев став, па је на Радовићев захтјев одговорио да, пошто се сматра одговорним према Црној Гори, нема право да тражене фондове уступи влади која је стварно привремена и чије је легално постојање оспоравано.

Да би доказао легалност свога става Брине се позивао на одлуку Л. Мијушковића од 15. фебруара 1916. године којом је именован за руководиоца црногорским финансијама, а пошто је оспоравао законитост црногорске владе он је сматрао да је једино француска влада позвана да га разријеша одговорности које има. Зато је о овом проблему обавијестио министарство спољних послова Француске. Изразио је спремност да суме које су потицале од средстава намијењених за ковање новца и другог, затим од осигурања брода „Туга“ одмах уплати, ако му влада Републике гарантује да ће бити поштеђен од евентуалних рекламација. Суме од енглеске субвенције су већ биле на располагању црногорске владе. Али Брине је изјавио да не може предати суме које се воде као лични депо Л. Мијушковића, ако то овај не одобри. Француска влада, наравно, није хтјела да се мијеша у ове проблеме, сматрајући да је то ствар која се тиче Црне Горе и њених службеника.

У свом писму француском министарству спољних послова Брине је сада потврдио да је савезничка дотација црногорској влади сувише велика. Он наводи податак да је нова влада Радовића, од када је дошла на власт, инкасирала 1,229.673,30 франака, не рачунајући мјесечну дотацију Француске и Енглеске од 400.000 франака, као ни средства која се налазе код црногорских конзулата и она која су Андрија Радовић и Данило Гатало добили продајом намирница које су биле намијењене Црној Гори. Брине каже да ранији предсједник владе, Лазар Мијушковић, није никада могао добити обавјештење о тој продаји. Најзад, он тврди да црногорска влада може да учини велике уштеде, јер је савезничка дотација много већа од стварних потреба те владе. Зато предлаже да се дотација драстично смањи — на 100 до 150.000 франака. Пада у очи чињеница да Брине док је сам управљао црногорским финансијама никада није предлагао сличну мјеру. Сада пак, када му нова влада

²⁹ Исто, р. 218/19, Бордо, 23. априла 1916, Лазар Мијушковић — Бринеу.

узима управу из руку, једна од његових првих реакција јесте захтјев да се смањи субвенција. То је запазио и Деларош Верне, наглашавајући да је управо Брине раније радио црногорски буџет. Истина, и Верне је сматрао да се дотација црногорској влади може смањити, па је предлагао да се о томе разговара са новим предсједником владе А. Радовићем.

Брине је желио да ограничи и друге изворе прихода црногорске владе. Он је француској влади скретао пажњу на намјеру нове црногорске владе да црногорску валуту, перпер, мијења по курсу повољнијем од ранијег. Наиме, она је жељела да перпер мијења за франак по истом курсу као и спрски динар, тј. 100 перпера за 88 франака, а не као раније 100 перпера за 50 франака. Корист од овог повећања била је очигледна, јер је влада имала намјеру да замијени за франке 855.000 перпера, које је посједовала у банкнотама од 5 перпера.³⁰

Брине је и Радовићу предлагао да се црногорска влада одрекне дијела субвенције, да се знатна средства којима се располаже користе за отплату црногорских дугова и слично. Радовић је изражавао чуђење због, прије свега, Бринеовог оспоравања легалности нове црногорске владе, тим прије што је без поговора извршавао наређења бившег предсједника, који је био једини члан владе, па самим тим и незаконит, јер владе у ствари није ни постојало. Радовић је одбацивао и Бринеове сугестије како да се троше средства са мотивацијом да се трошкови рада владе стално повећавају.

Најзад је Брине одустао од својих категоричких тврђења и ставова, изјавивши да признаје нову владу.³¹ Али предавање новчаних средстава којима је управљао Брине отегло се све до новембра. Он је почетком октобра дошао у министарство спољних послова Француске и поново тражио да му се одобри да црногорској влади исплати средства намијењена за ковање новца, као и она од осигурања брода „Туга“. Он је и тада оспоравао легалност владе, иако је раније њеном предсједнику А. Радовићу писао да ту легалност признаје. Изјављивао је да му је француско одобрење потребно да би покрио своју одговорност.

Ускоро се Брине договорио са Радовићем да суме којима располаже уплати на посебни рачун црногорске владе који је отворен у *La Banque de France*. Договорено је да се те суме претворе у бонове за народну одбрану за 6 мјесеци, с тим да се њихово повлачење може остварити тек на троструки потпис — А. Радовића, Пикара (*Picard*) генералног секретара *La Banque de France* и Л. Бринеа.

³⁰ Исто, 180/81, Бордо, 1. јуна 1916, Деларош Верне — Министру спољних послова; р. 185—188, Париз, 27. јуна 1916, Генерални конзул Брине — Директору политичког и комерцијалног одељења.

³¹ Исто, р. 208/9, Париз, 8. јуна 1916, Андрија Радовић — Бринеу; р. 216/17, 27. јуна 1916, исти — истоме.

Сљедећег мјесеца, у новембру 1916. године, Брине је уплатио на рачун црногорске владе у *La Banque de France* сљедеће суме:

1) Први аванс француске владе	377.519	фр.
2) Средства од ковања новца	578.528	фр.
3) Уплата црногорској интендатури за нереализовано плаћање	3.000	
4) Одштета за брод <i>Thyra</i>	981.076.90	
укупно:	<u>1,940.123,90³²</u>	

Иако је црногорска влада имала на свом рачуну доста уштећених средстава, чланови краљевске породице су се жалили да су им цивилне листе сувише мале, па су тражили да им француска влада директно и редовно исплаћује додатна средства. Тако се почетком јула 1916. године престолонаслједник обратио француској влади молбом да му мјесечно исплаћује по 20.000 франака до краја рата, јер му цивилна листа од 5.833,33 франка мјесечно није довољна, тим прије што других извора за живот нема.³³ Ова молба књаза Данила није прихваћена.

Пошто се је из Бринеових извјештаја показало да је субвенција од 400.000 фр. мјесечно, коју су давале Француска и Енглеска, сувише велика и да је то исто мислио и Деларош Верне, Париз и Лондон су сматрали могућност смањивања те субвенције и контролу њеног трошења.

Када је 3. јула 1916. године амбасада Велике Британије у Паризу питала да ли француска влада има намјеру да настави са сталним исплаћивањем субвенције црногорској влади, Бријан, предсједник француске владе и министар спољних послова, изнио је мишљење да није могуће прекидати са издржавањем црногорског двора, владе и избјеглица у једној разумној мјери. Али, при том је нагласио да је испитивање показало да сума од 400.000 франака много прелази те потребе, које нијесу биле довољно познате у вријеме када је износ субвенције одређиван. Зато је Бријан предложио британској влади да се та помоћ смањи на 250.000 фр. мјесечно, који би износ Француска и Енглеска дијелиле на пола.

Али нешто касније Бријан је промијенио мишљење. Он сада каже да је смањивање субвенције осјетљиво питање и да би то довело само до скромног смањења трошкова. Зато је сматрао да треба наћи неки други начин да би се спријечила евентуална злоупотреба у трошењу савезничке помоћи. То би се могло постићи контролом коју би над трошењем тих средстава

³² Исто, v. 1477a, p. 107/8, Париз, 5. октобра 1916, Нота за Каммер-а 19. маја 1917. *Banque de France* — Предсједнику владе и министру спољних послова.

³³ Исто, v. 1478b, p. 1, Париз, 3. јула 1916, Посланство Црне Горе.

могли вршити представници Француске и Енглеске код црногорске владе, што би било могуће остварити, тим прије јер је А. Радовић био расположен да прихвати такву контролу. Ако би контрола показала да се могу остварити уштеде, онда би тај вишак требало оставити црногорској влади да се од тога формира једна новчана маса, за коју би влада имала потребу када се врати у Црну Гору, јер ће тада наћи све јавне касе у земљи празне.³⁴

Енглеска влада је била сагласна са наведеним француским предлозима, с тим што би са њене стране контролу могао вршити енглески консул у Бордоу, јер није имала намјеру да, умјесто грофа Сабиса, именује новог посланика код црногорске владе. У исто вријеме она је обавијестила француску владу да неће уплаћивати своју рату субвенције док се контрола не успостави.³⁵

У међувремену Бријан је питао Деларош Верне за мишљење како би било могуће организовати ту контролу. Верне је о томе разговарао са Андријом Радовићем. Констатовали су да ће субвенција бити уплаћивана на *La Banque de France* и да ће то омогућити да се контролишу како уплате тако и исплате. Радовић је обећао да ће са својим колегама спремити нови пројекат буџета, који би полазио од смањених мјесечних субвенција и који би био поднесен на увид француској влади. Он је прихватио принцип периодичне контроле од неког француског функционера, коме би биле дате на увид књиге министарства финансија. Сматрао је да ту контролу може вршити Верне, али овај то није прихватио јер за то није био стручан, па је предложио да то ради неки инспектор француског министарства финансија. Радовић се са тим сагласио.

Ускоро, 10. октобра 1916. године, Брине је у име црногорске владе тражио од француског министарства спољних послова да се одреди лице које ће контролисати трошење савезничких субвенција. Нешто раније, 7. октобра, то је тражено и А. Радовић, који је обавијестио да ће се црногорска влада преселити из Бордоа у Неји код Париза у првој половини октобра, па тада контрола може одмах почети. Француски министар финансија, не много послије ових захтјева, одредио је за контролора црногорских финансија инспектора Симона (*Simon*).³⁶

³⁴ Исто, р. 2, Париз, 8. јула 1916, Министарство спољних послова — Британској амбасади, Париз; р. 7/8, Париз, 23. августа 1916, исти — истоме.

³⁵ Исто, р. 15, 18. септембра 1916, Превод ноте амбасаде Велике Британије.

³⁶ Исто, р. 10, 23. августа 1916, Министар спољних послова — Деларош Вернеу; р. 11, Оржевал, 31. августа 1916, Деларош Верне — Министарству спољних послова; р. 17, 7. октобра 1916, Министар спољних послова — Деларош Вернеу; р. 18, Париз, 10. октобра 1916, Генерални конзул Брине — Министарству спољних послова; р. 20, Оржевал, 11. ок-

Када је сазнала за именовање тога контролора, енглеска влада је одлучила да не уплаћује свој дио субвенције док не буду познати резултати његове контроле. Иначе, она та давања није уплаћивала још од јуна мјесеца. За вријеме ових дискусија о евентуалном смањењу и контроли помоћи ни Француска није уплаћивала свој дио, али чим је контролор именован она је 6. новембра исплатила све заостале рате, то јест за август, септембар и октобар.³⁷ Она је и слједећих мјесеци редовно уплаћивала ту субвенцију. Тако је Француска током 1916. године у готовом, на име субвенције, исплатила црногорској влади за 11 мјесеци по 200.000 франака, то јест укупно 2,200.000. Енглеска, је уплатила само за четири мјесеца (фебруар—мај) 800.000. За остале мјесеце није уплаћивала.

Већ је раније дат преглед прихода и расхода црногорској влади за период од фебруара до средине маја 1916. године. За остатак године, то јест од 2. маја до 31. децембра, тај преглед изгледа овако:

Приходи:

Француска субвенција 7 мјесеци по 200.000 фр.	1,400.000	фр.
Енглеска субвенција за 2 мјесеца (заостатак за април и мај) по 200.000	400.000	
	укупно 1,800.000	

Расходи:

1. Краљевска породица	356.096,15	фр.
2. Пензија функционера	5.731,24	
3. Функционери на располагању	12.643,54	
4. Министарски савјет	11.000	
5. Државна контрола	6.818,35	
6. Министарство унутрашњих послова		
а) Централна администрација	97.034,76	
б) Помоћ пострадалим у рату	124.928,30	
7. Министарство спољних послова	149.706,17	
8. Министарство правде	23.418,93	
9. Министарство финансија и јавних радова	136.057,24	
10. Пошта и телеграф	768,15	
11. Министарство војске	272.101,39	
12. Министарство просвјете и вјера	232.192,70	
	укупно 1,428.496,92 ³⁸	

тобра 1916, Деларош Верне — Министру спољних послова; р. 21, 7. октобра 1916, Копија писма Андрије Радовића; р. 23, 26. октобра 1916. Министар финансија — Министру спољних послова.

³⁷ Исто, р. 25, 18. новембра 1916, Министар спољних послова — Министру финансија; MF SA B 32089, Париз, 20. маја 1917, Предсједник владе и министар спољних послова — Пол Комбону, амбасадору у Лондону.

³⁸ MF SA B. 32089, Преглед рачуна.

Смањење субвенције и њена нередовна уплата (1917. г.)

Разлика између прихода и расхода у периоду од маја до децембра 1916. године износила је 371.503,08 фр. Ако се овоме додају уштебена средства из претходног периода, као и суме које су се налазиле на посебним рачунима, онда је очигледно да финансијска ситуација црногорске владе у емиграцији на крају 1916. године није била лоша.

Остварена је, дакле, знатна уштеда, иако енглеска субвенција за период од јуна до децембра 1916. године, то јест за 7 мјесеци, није уплаћивана. Из тога је било јасно да је износ субвенције од 400.000 франака мјесечно знатно превазилазио потребе црногорске владе и двора. То је ускоро потврдила и контрола финансијског инспектора Симона. Он је у другој половини децембра 1916. године поднио извјештај о прегледу црногорских финансија. Констатовао је да се неки трошкови могу смањити, па сљедствено томе и укупна субвенција коју су црногорској влади додјеливали савезници. Према његовим налазима смањење је могло бити 160.000 франака. Француски министар финансија није имао никаквих примједби на извјештај инспектора Симона. Није их имао ни Деларош Верне, до чијег је мишљења о црногорским стварима француска влада нарочито држала. Он је нарочито указивао на Симонов закључак да је субвенцију могуће смањити.

На расположење француских кругова у вези са смањењем субвенције утицао је још један фактор. Била је то оставка владе Андрије Радовића и његово прелажење у табор противника краља Николе. Радовић је уживао повјерење савезника, а посебно Француза, па су захваљујући њему били позитивно ријешени многи проблеми краља Николе и његове владе, међу којима и питање финансирања. Радовићеви наслједници нијесу уживали повјерење. Напротив, на њих и њихов рад се гледало са подозрењем, јер су многи од њих третирани као аустрофили и непријатељи Србије. Зато се сматрало да не би било корисно да они располажу сувише великим сумама новца, јер би их могли користити против општих савезничких интереса. Д. Верне указује да је новоименовани министар финансија Ј. Илић, који треба да се стара о трошењу субвенције, личност другог реда, која не пружа много гаранција за савјестан и частан рад, као што је то пружао Радовић, и која нема ни професионалног знања. Према Вернеу, све то може само да подстакне на смањење субвенције.

Ове сумње, које је истакао чим је Илић постављен за министра финансија, Верне је касније потврдио, наводећи да су многи издаци које је Радовић био укинуо обновљени, да су плате функционерима повећане, да су отворена нова радна мјеста, и то за особе које су антисрпски расположене, а неке и сумњиве због аустрофилства, да се средства троше на династич-

ку пропаганду и нападе на Србију и др. У критици трошења добијених средстава сада је учествовао и бивши предсједник владе Радовић, са којим је Верне и даље одржавао редовне контакте. Верне је сада рјешење видио у смањењу субвенције и организовању сталне контроле над њеним трошењем. Радовић му је предложио и неке личности које би могле да то раде под руководством инспектора Симона.³⁹

О налазима инспектора Симона обавијештена је и енглеска влада, па се током фебруара и марта 1917. године између двије владе воде разговори о смањењу субвенције Црној Гори. Енглеска влада је у принципу прихватила закључке инспектора Симона, али је подвукла да јој није могуће да даје помоћ из које би се отплаћивали црногорски дугови у Енглеској или Француској, већ само за дневне потребе црногорске владе. Такође је предложила да укупни мјесечни износ субвенција износи 200.000 франака, коју би Енглеска и Француска давале подједнако то јест по 100.000 франака.

Енглеска страна је имала примједбе још и на износе неких ставки како су биле предложене Симоновим извјештајем, али пошто се радило о мањим сумама, оставила је да буде како је Симон предложио. У вези с износом који је тражен за помоћ интернирцима, сугерирала је да се са швајцарским банкама, преко којих се шаље тај новац, склопи одговарајући уговор, како би се обезбједило да се средства троше за предвиђене сврхе.

Најзад су се двије владе договориле да укупан износ њихове субвенције црногорској влади буде 200.000 франака мјесечно, и тај нови износ почеле су да уплаћују од априла 1917. године.⁴⁰

За вријеме разговора о смањењу давања Црној Гори Француска је и даље редовно уплаћивала по 200.000 франака мјесечно. То су били једини приходи црногорске владе, јер Енглеска и даље није уплаћивала свој дио.

Пошто је сума који су сада примали остала практично иста, краљ Никола и његова влада покушали су да своје финансијско стање поправе закључењем неког међународног зајма. Помишљали су чак и на сто милиона франака. Прво су се обратили италијанској влади, али су одбијени. Затим су покушали код француских банака, такође без успјеха. Најзад, у мају 1917.

³⁹ АМАЕ, Guerre 1914—1918, AF, v. 1478b, p. 29, Париз, 21. јануара 1917, Министар финансија — Министру спољних послова; p. 31, Париз, 23. јануара 1917, Деларош Верне — Министру спољних послова; p. 37/8, Париз, 18. фебруара 1917, исти — истоме.

⁴⁰ Исто, p. 33, Париз, 15. фебруара 1917, Министарство спољних послова — Енглеској амбасади, Париз; p. 34/5, Париз, 15. фебруара 1917, Министарство спољних послова — Пол Камбону, амбасадору у Лондону; p. 47/8, Резиме енглеске ноте; p. 151, Париз, 13. априла 1917, Министарство спољних послова — Пол Камбону, Лондону; p. 54, Париз, 22. априла 1917, Министар финансија — Министру спољних послова.

године обратили су се и Сједињеним Америчким Државама, али и ту без резултата. Црногорској акцији око закључивања зајма у САД енергично се супротстављала српска влада, а и Француска. Француски министар спољних послова позивао је Жисерана (Jusserand), амбасадора у Вашингтону, да се свим силама заузме против тих намјера краља Николе, јер Париз и Лондон од почетка рата обезбјеђују потребна финансијска средства Црној Гори, па ће то и наставити. Требало је владу САД упознати са тим и скренути јој пажњу да нема никакве гаранције да би добијени зајам био корисно употријебљен.

Француска је тражила да се овом њеном демаршу код владе САД придружи и енглеска влада.

Жисеран је разговарао о црногорском зајму са државним секретаром, Лансингом, који га је увјеравао да тај захтјев не може проћи, тим прије што намјена зајма није за потребе даљег вођења рата. И заиста, овај покушај краља Николе и његове владе није имао изгледа на успјех. Француски посланик код црногорске владе, Д. Верне, није крио своје задовољство таквим исходом ствари.⁴¹

Званични захтјев црногорске владе за додјелу овога зајма поднесен је у јуну 1917. године, значи после српске, француске и енглеске интервенције у Вашингтону. Уз захтјев је достављена и спецификација намјене зајма. Највећи дио од тражених 100 милиона франака требало је да буде употријебљен за обнову и привредну изградњу земље и отплату разних дугова. Иако је судбина овог захтјева била ријешена и прије него је званично поднесен, он је у влади САД прошао нормалну процедуру, да би крајем јула секретар за финансије донио званичну одлуку којом се захтјев одбија.⁴²

У исто вријеме црногорска влада је покушала да подигне из *La Banque de France* један дио новца који је на њено име у новембру 1916. године био депоновао Брине и који је новац био претворен у бонове народне одбране на рок од 6 мјесеци. Чим је истекао овај рок влада је тражила да се на њен рачун уплати у *Credit Lyonnais* милион франака, а остатак да се опет претвори у бонове народне одбране са роком трајања од 3 мјесеца.

⁴¹ Исто, в. 1477б, р. 30, Париз, 6. маја 1917, Министар спољних послова — Амбасадорима у Вашингтону и Лондону; р. 31, Вашингтон, 20. маја, 1917. Амбасадор Жисеран — Министру спољних послова; р. 32, Париз, 25. маја 1917, Деларош Верне — Министарству спољних послова; р. 33, Лондон, 27. маја 1917, Амбасадор Пол Камбон — Министру спољних послова; р. 34, Вашингтон, 31. маја 1917, Амбасадор Жисеран — Министру спољних послова.

⁴² Види опширно о овом зајму: Др Драган Р. Живојиновић, *Планови нејске владе за привредну рехабилитацију Црне Горе 1917. године*, Гласник Цетињских музеја 1968, 25—65.

Банка није хтјела исплатити тај новац без одобрења француске владе. Зато је француски министар спољних послова тражио о томе мишљење Деларош Вернеа. Овај се енергично супротставио захтјеву црногорске владе, тврдећи да је нужно спријечити свим могућим средствима краља Николу и његову владу да располажу толиком сумом новца. И овом приликом је поновио да је нови црногорски министар финансија Илић личност малог повјерења, да краљ Никола олако троши новац на личну рекламу, а Црвени крст Црне Горе троши 100.000 франака мјесечно за политичке сврхе и сл. Верне је тврдио да једини начин да се супротстави интригама и другој игри краља Николе, који је сумњиви савезник, јесте да му се колико је могуће више ограничи могућност акције, што се може постићи смањивањем средстава којима би он слободно располагао и трошио их без контроле. Као изговор за одбијање овог захтјева, Верне је сматрао, може се навести да Црна Гора дугује Француској и Енглеској много више него је овај рачун црногорске владе у *La Banque de France* и да зато тај новац треба да остане као залога тога дуга.

Министар спољних послова се сагласио са овим гледањем, па је позвао Вернеа да на погодан начин саопшти црногорској влади да Француска не може одобрити тражену исплату и у исто вријеме да инсистира на контроли трошења субвенције коју црногорска влада прима.

Верне је разговарао са предсједником црногорске владе Евгенијем Поповићем, који је прихватио дато му образложење. Депо у *La Banque de France* је схватио као залогу за црногорски зајам и пристао је на контролу црногорских финансија.⁴³

Напори владе Евгенија Поповића у првој половини 1917. године да поправи своје финансијске прилике, било путем закључивања неког зајма или подизањем средстава са депоа из *La Banque de France*, нијесу дали резултата. Приходи владе су ограничени на субвенцију савезника, прво само француску за јануар—март по 200.000 франака, а потом француску и енглеску за април—јун, али опет од 200.000 фр. укупно. Тако преглед прихода и расхода за шестомјесечни период од 1. јануара до 30. јуна 1917. године изгледа овако:

Приходи:

Француске и енглеске субвенције	1,200.000	фр.
---------------------------------	-----------	-----

⁴³ АМАЕ, Guerre 1914—1918, AF, v. 1478b, p. 67, Париз, 19. маја 1917, *Banque de France* — Предсједнику владе, министру спољних послова; p. 78/9, Париз, 3. јуна 1917, Деларош Верне — Министру спољних послова; p. 80, Париз, 11. јуна 1917, Министар спољних послова — Деларош Вернеу; p. 81, 20. јуна 1917, Деларош Верне — Министру спољних послова.

Расходи:

1. Краљева породица	371.692
2. Пензије функционера	4.771,31
3. Министарски савјет	2.433,37
4. Централна државна контрола	10.204,52
5. Министарство унутрашњих послова	
а) Централна администрација	159.325,22
а-bis) Помоћ пострадалим у рату	773.814,10
б) Национална економија	2.199,10
6. Министарство спољних послова	169.844,34
7. Министарство правде	24.022,09
8. Министарство финансија и јавних родова	162.276,40
9. Пошта и телеграф	5.072,28
10. Министарство војске	253.399,81
11. Министарство просвјете и вјера	229.690,39 ⁴⁴
укупно	2,168.745,77

Као што се види, разлика између прихода и расхода била је знатна. Расходовано је 968.745,77 фр. више него што је приходовано. Пада у очи врло велика ставка за помоћ пострадалима у рату, а и за министарство војно, иако није било никакве војне јединице. Када се има у виду овако велика разлика у приходима и расходима, онда је разумљива забринутост владе Е. Поповића због малих прихода које је остваривала. Стање је могло бити ублажено донекле захваљујући уштедама које су се затекле на крају 1916. године.

За потребе црногорске владе трошена су и друга средства, која она није евидентирала и исплаћивала. Тако је, на примјер, капетан Сеферовић, који је био генерални консул Црне Горе у Њујорку, потрошио за потребе Црне Горе током 1915, 1916. и 1917. године неколико хиљада долара. Он је у прољеће 1917. године поднио црногорској влади рачун својих трошкова, али му није ништа исплаћено, чак није добио ни потврду о пријему тога рачуна. Када је поднио оставку на положај генералног консула и приступио покрету за уједињење Црне Горе и Србије који је водио Андрија Радовић, он је копију својих рачуна доставио француском генералном конзулу у Њујорку. То није урадио са циљем да му се ти рачуни исплате, него само да се провјери да ли они фигурирају међу трошковима које француска влада треба да надокнади црногорској влади, јер није желио да се тај новац исплаћује влади краља Николе.

Француска влада није могла вршити та провјеравања, јер је црногорској влади давала субвенцију без претходне специ-

⁴⁴ MF, SA, B 32089, Преглед рачуна.

фикације трошкова, а осим тога — није жељела да се мијеша у унутрашње ствари црногорске владе, то јест у питање њених односа са својим функционерима, као што то није радила ни раније, када је Брине тражио интервенцију у рјешавању његових финансијских обавеза према црногорској влади.⁴⁵

У другој половини 1917. године финансијске прилике црногорске владе су се још више погоршале, јер је од јула Француска обуставила уплату мјесечне субвенције од 100.000 франка. Узрок ове обуставе било је то што се Француска и Енглеска нијесу у свему биле договориле о међусобним обавезама у вези са финансијским средствима која су током рата додјеливана Црној Гори. Наиме, постојао је начелан договор да те трошкове двије државе дијеле по пола, али није било ријешено шта све треба узети у обзир за подјелу. Зато је енглеска влада још почетком 1917. године покренула питање рјешавања овог проблема. Као што је већ речено, Енглеска је била обуставила исплату свог дијела субвенције црногорској влади за период од јула 1916. године до марта 1917. године, а Француска је за све то вријеме редовно исплаћивала свој дио субвенције. Енглеска влада је сада одмах пристала да се тај износ који је уплаћивала сама Француска укључи у суму коју треба дијелити, мада је изражавала жаљење што политика двије владе у вези са тим није боље координирана. Али Енглеска није показала такву спремност када се радило о авансу од 400.000 фр. који је Француска уплатила Црној Гори у децембру 1915. године, као и о трошковима за испоруку ратног и другог материјала Црној Гори, што је износило преко седам милиона франка. Зато је француска влада обуставила своју субвенцију, уз спремност да је обнови чим се ријешају настали спор и са енглеском владом склопи одговарајући уговор. О узроцима те обуставе и условима њене обнове била је обавијештена и црногорска влада.⁴⁶

Међутим, рјешавање овог проблема се отегло до дубоко у 1918. годину, па ни до обнове субвенције задуго није дошло. Влада краља Николе је стално ургирала да јој се помоћ што прије уплати, јер се налази у безизлазној финансијској ситуацији. Предсједник владе, Е. Поповић се 3. септембра 1917. го-

⁴⁵ АМАЕ, Guerre 1914—1918, АФ в. 1477, р. 35, Њујорк, 5. јуна 1917, Генерални конзул — Министарству спољних послова; р. 40, Париз, 28. јуна 1917, Деларош Верне — Министарству спољних послова.

⁴⁶ Исто, в. 1478b, р. 99, Лондон, 12. јула 1917, Форез Офис — Пол Комбону; р. 104, Париз, 24. јула 1917, Министар спољних послова — Министру рата; р. 106, Париз, 24. јула 1917, Министар спољних послова — Министру финансија; р. 108/9, Париз, 2. августа 1917, Министар рата — Министру спољних послова; р. 110/11, Париз, 4. августа 1917, Министар финансија — Министру спољних послова; р. 114, Париз, 7. августа 1917, Министар спољних послова — Министру финансија и министру рата; р. 116, Париз, 7. августа 1917, Министар спољних послова — Деларош Вернеу; р. 119, Биљешка.

дине обратио Деларош Вернеу с молбом да Француска исплати заостале рате за јул и август, а у исто вријеме се жалио да је субвенција од 200.000 франака коју им дају савезници сувише мала. Пошто овај демарш није уродио плодом, Вернеа су 13. октобра посјетила два министра црногорске владе, Перо Шоћ и Мило Вујовић, и обавијестили га о тешком финансијском стању владе, тражећи исплату заостале субвенције. При том су понудили да Француска врши контролу трошења добијених средстава. У исто вријеме су поднијели писмени захтјев: уколико се давање не обнови за неколико дана, да се црногорској влади дозволи да са свога рачуна у *La Banque de France*, који износи 1.897.300 франака, подигне 397.000 франака. Али ни један од ових захтјева није добио Вернеову препоруку, па није ни задовољен. Зато се, почетком децембра, црногорска влада опет обратила Вернеу с писмом, излажући своје тешке финансијске прилике и тражећи или заосталу субвенцију или дио средстава са свога рачуна из *La Banque de France*. Изгледа, Верне је био задовољан и због финансијских тешкоћа у које је запала црногорска влада и због њене потпуне финансијске зависности од Француске, па је сматрао да сада француска влада може по својој вољи да изучи који је најбољи начин да из те ситуације извуче највише користи. Ипак, мислио је да би се црногорској влади могло дозволити да из *La Banque de France* подигне 300 до 340.000 франака.

Међутим, и ова молба је остала без резултата, па се крајем децембра 1917. године Е. Поповић опет обратио са сличном молбом о додјели помоћи и дозволи за подизање извјесне суме са рачуна црногорске владе из *La Banque de France*. Сада је тражио да се одобри подизање 500.000 франака.

На резервисан став француске владе према овим захтјевима могао је утицати и Андрија Радовић, предсједник Црногорског одбора за народно уједињење који је водио сталну кампању против краља Николе и његове владе. Он је био свејстан чињенице да је лишење финансијских средстава један од нај-ефикаснијих фактора борбе против њих. Зато баш сада, када су краљ и његова влада дошли у тешку финансијску ситуацију и када се често обраћају за регулацију свог финансијског положаја, пише савезничким владама против давања субвенција краљу и његовој влади, тврдећи да они тај новац расипају у сврхе које нијесу у складу са савезничким интересима. Он наводи конкретне примјере нерационалног трошења тог новца. Зато тражи да савезници организују строгу контролу над трошењем новца коју дају. Уз ово је Радовић на рачун краља Николе износио и многе политичке оптужбе.⁴⁷

⁴⁷ Исто, р. 124, 3. септембра 1917, Евгеније Поповић — Деларош Вернеу; в. 1478с, р. 1, Париз, 13. октобра 1917, Биљешка Деларош Вернеа; в. 1477d, р. 45, Неји, 13. октобра 1917, Министарство спољних послова

Црногорска влада, као што се види, у другој половини 1917. године није остваривала укупне приходе од савезничких субвенција. Примало је само по 100.000 франака мјесечно, то јест онај дио који је уплаћивала Енглеска. Њој није успјело, и поред напора да са свога рачуна из *La Banque de France* подигне износе које је жељела. Па ипак су буџетски расходи црногорске владе за другу половину 1917. године износили 1,1475.617,61 фр., што су у односу на финансијске прилике владе била знатна средства, али ипак много мања него она из прве половине 1917. године, када су износила 2,168.745,77. Разлика је била 693.128,16 франака.⁴⁸

Тешко је одговорити на питање: осим енглеске субвенције, одакле су била средства црногорској влади за трошкове у другој половини 1917. године. Један од могућих извора била је Италија. У октобру 1917. године министри црногорске владе Мило Вујовић и Перо Шоћ изјавили су Д. Вернеу да су у августу добили из Италије 100.000 франака за потребе црногорског Црвеног крста, али су услед недостатка средстава, овај новац потрошили за текуће трошкове. Није познато да ли је сличних исплата из Италије било и касније. На Вернеово питање они су одговорили да им Русија није слала новчане помоћи.

Почетком октобра 1917. године Деларош Верне је обавијештен, из кругова противника краљу Николи, да му је италијанска влада дала зајам од два милиона франака, од којих је већ исплаћено 70.000. Тешко је рећи да ли је то било тачно, јер се више не сусрећемо са вијестима и подацима о овом зајму. Зна се да је Италија додјеливала извјесну субвенцију краљу Николи. Да ли се овдје ради управо о тој субвенцији, или пак о помоћи за ратне заробљенике, тешко је рећи. Пошто је неколико мјесеци касније, у априлу 1918. године, краљ Никола покушао да у Италији код *Валсо di Roma* и *Валса commerciale* закључи зајам, у чему није успио, склони смо закључку да у јесен 1917. године није добио зајам од Италије, јер у противном не би тамо тако брзо тражио нови зајам.

Но без обзира на то, интересантан је коментар којим је Д. Верне попраатио вијест о том зајму. Он каже да је жалосно констатовати да у моменту када обустава француске субвенције доводи у врло неугодан положај црногорску владу Италија својим зајмом успоставља једну врсту финансијске власти над Црном Гором. Зато Верне дијели мишљење свог руског колеге да је опасно продужити са обуставом сваке финансијске помо-

Црне Горе — Деларош Вернеу; v. 1478с, р. 51, Париз, 4. новембра 1917, Деларош Верне — Министру спољних послова; v. 1477b, р. 60, Неји, 29. децембра 1917, Евгеније Поповић — Деларош Вернеу; р. 51—56, Париз 14. новембра 1917, Андрија Радовић — Деларош Вернеу.

⁴⁸ MF, SA, B, 32089.

ћи Црној Гори, јер то италијанској влади омогућава да је потпуно подвргне свом утицају.⁴⁹

Даље теškoће у обезбеђивању финансијских средстава и проблем међусавезничке егалитације црногорских рачуна (1918. г.)

И први мјесеци 1918. године протекли су у узалудним напорима краља Николе и његове владе да им Француска обнови субвенцију. Француска и Енглеска још нијесу биле постигле договор о егалитацији износа који су током рата били додијелени Црној Гори. То је био разлог што је Француска и даље отезала са обнављањем својих давања. Ипак је пристала да црногорска влада са свога рачуна из La Banque de France подигне 500.000 франака. Али се, ускоро, крајем марта 1918. године, ова влада поново обратила са молбом да јој се: 1) обнови субвенција, 2) исплате заостале рате, и 3) одобри да из La Banque de France подигне нових 500.000 франака.

Верне је препоручио обнављање субвенције, али француска влада то није прихватила, јер још нијесу били изравнати рачуни с Енглеском у вези са средствима која су дата Црној Гори. Париз је био спреман да дозволи да се с рачуна Црне Горе из La Banque de France подигне извјесна нова сума новца, али му се чинило да је 500.000 сувише велики износ, који чини пет мјесечних субвенција, тим прије што је прије непуна три мјесеца црногорска влада већ била подигла исто толику суму. Зато је дата сагласност да се може подићи до 250.000 фр.⁵⁰

Приликом свог боравка у Риму, почетком маја 1918. године, краљ Никола је у разговору са врло утицајним француским амбасадором Барером (Barère) покренуо, поред осталог, и питање субвенције. Амбасадор је о томе обавијестио своју владу.

Ускоро је питање обнове субвенције ријешено. Прије свега, Енглеска је жељела да Француска поново почне са исплатом свог дијела помоћи црногорској влади. Њој није било јасно зашто Француска та исплаћивања везује за регулисање својих рачуна с Енглеском, па је почетком маја 1918. године молила француску владу да обнови своја давања. Истина, и Енглеска је била забринута тиме како краљ Никола и његова влада троше добијену помоћ. На њене сумње је утицало и писмо Андрије Радовића о нецјелисходном трошењу њихове субвенције, које је био упутио савезницима у новембру 1917. године. Поводом

⁴⁹ АМАЕ, Guerre 1914—1918, AF, v. 1478с, р. 47, 27. октобра 1917, Деларош Верне — Министру спољних послова; v. 1477b, р. 44, 3. октобра 1917, исти — истоме р. 93, Париз, 30. априла 1918, исти — истоме.

⁵⁰ Исто, р. 88, 26. марта 1918, Деларош Верне — Министру спољних послова; р. 89—91 bis, Неји, 25. марта 1918, Министарство спољних послова Црне Горе — Деларош Вернеу; р. 94, априла 1918, Министарство спољних послова — Деларош Вернеу.

овог писма енглеска влада је у јануару 1918. године тражила да се успостави француско-енглеска контрола коришћења новца који дају влади краља Николе и да у том циљу буде именован један француски експерт. Француска влада је радо прихватила овај предлог и обећала да ће, чим буде обновила помоћ, именовати тога контролора. Захтјев за именовање контролора Енглеска је поновила и почетком маја, када је од Француске тражила да обнови субвенцију.

Француска се одазвала овом енглеском предлогу, па је одлучила да почев од маја 1918. године обнови своју помоћ црногорској влади, без обзира на то што још није била ријешила питање изједначавања својих црногорских рачуна с Енглеском. Позивајући министра финансија да приступи исплати две субвенције, министар спољних послова је изјавио да то није могуће одлагати у недоглед. При том је наглашено да не треба исплаћивати заостале рате и да треба организовати контролу трошења средстава која се буду убудуће исплаћивала. Пошто није било извјесно када ће отпочети исплата обновљене помоћи, одобрено је да црногорска влада подигне са свог рачуна из *La Banque de France* 300.000. фр.⁵¹

Иако су Француска и Енглеска више од годину дана водиле преписку о егализацији рачуна за своте које су током рата исплатиле за потребе Црне Горе тај проблем до маја 1918. још није био ријешен. Још у октобру 1917. енглеска влада је пристала да се укупна сума коју је Француска у готовом исплатила црногорској влади подијели и третира као обавеза обадвије владе. Радило се, како је већ речено, о 400.000 франака које је Француска исплатила црногорској влади у децембру 1915. и 1.800.000 франака исплаћених од јула 1916. до априла 1917. године на име мјесечних субвенција Црној Гори, за које вријеме је Енглеска била обуставила исплату. Наравно, није још било спорно и 1.000.000 фр. које је Француска исплатила као субвенцију од фебруара до јуна 1916. године. Укупно исплаћених средстава у готову које је Енглеска признавала па поравњање, било је 3.200.000 фр. Остало је да се регулишу суме које је Француска исплатила за набавку ратног и другог материјала за потребе Црне Горе. С обзиром да је Енглеска изразила спремност да преузме пола трошкова само за оне испоруке које су извршене за вријеме рада такозване Јадранске британске мисије која је углавном функционисала од 10. новембра 1915. до 15. јануара 1916. године, и која се старала о снабдијевању Србије и Црне Горе преко албанских пристаништа, то су трош-

⁵¹ Исто, v. 1477b, p. 82, 15. јануара 1918, Министарство спољних послова — Амбасади Велике Британије; v 1478c; p. 96/7, Лондон 2. маја 1918, Форен Офис; 99, Лондон, 4. маја 1918, Амбасадор П. Камбон — Министру спољних послова; p. 106/7, Париз, 16. маја 1918, Министар спољних послова — Министру финансија; v. 1477b, p. 108, Париз, 25. маја 1918, Министарство спољних послова — Деларош Вернеу.

кови за испоруке Црној Гори обрачунавани у три групе: 1) до 10. новембра 1915, 2) од 10. новембра 1915. до 15. јануара 1916. и 3) послје 15. јануара 1916. године. За испоруке прије 10. новембра 1915. и послје 15. јануара 1916. године Енглеска није хтјела да преузме обавезе, јер су, како је тврдила, извршене без њене консултације. А управо гро испоруке Црној Гори Француска је учинила до 10. новембра 1915. године. То је износ од 5,095.795,25 фр. Од 10. новембра 1915. до 15. јануара 1916. испоручила је робе у вриједности 2,496.850,30 а послје 15. јануара 1916. године 262.815,83, што укупно износи 7,855.461,38 фр. Од те суме Енглеска је прихватила за поравњање само 2,496.850,30. Дакле, укупно, ако се томе додају средства исплаћена у готовом, 5,696.850,30 фр.

Средства која је Енглеска пријављивала за егализацију а која је она, било у готовом било у роби, дала Црној Гори износила су 3,383.849,62 фр. укључујући ту и милион франака које је исплатила као субвенцију црногорској влади за период од 1. јула 1917. до априла 1918. године, за које вријеме Француска није исплаћивала свој дио субвенције.

Према овој енглеској рачуници, у мају 1918. године укупна средства која су долазила у обзир за диобу између двије владе износила су 9,080.699,92 фр., па је на сваку владу долазило по 4,540.349,98 фр., што је значило да је Енглеска дуговала Француској 1,156.500,36 фр.⁵²

Оваквом рачуницом француска влада није била задовољна, па су преговори продужени и у наредном периоду.

У мају 1918. године црногорска влада се обратила Француској и Енглеској молбом да јој се обезбиједи средства за плате функционерима који се налазе у Црној Гори. Деларош Верне је сматрао да је овај захтјев сам по себи оправдан, тим прије што то већ раде Србија и Белгија, с тим што би средства за те намјене требало издвајати из редовне субвенције која се додјељује црногорској влади. Али Верне је указивао и на политичку димензију овог захтјева: краљ Никола жели да на овај начин поправи своје позиције у Црној Гори, гдје је нерасположење против њега из дана у дан све веће.

И француско министарство спољних послова, одмах је испољило негативан став према том захтјеву црногорске владе, изјављујући да тешко може дати позитиван одговор због недостатка свих података о функционерима у Црној Гори, као и због одсуства гаранције да би та средства била дијељена без политичких дискриминација.

У вези са овим захтјевом владе краља Николе дошло је до размјене мишљења између француске и енглеске владе, јер нијесу жељеле да саме о томе одлучују. Француска влада је саопштила енглеској своје резерве у вези са тим захтјевом, напо-

⁵² MF, SA, B. 32089, Копија Форењ Офиса, 2. маја 1918; Париз, 16. маја 1918, Министар спољних послова — Министру финансија.

мињући: пошто је одлучила да обнови своју мјесечну субвенцију црногорској влади, ова сада може сама да обезбиједи те исплате, али реалну представу о њеним финансијским могућностима треба да покаже контрола која треба да се организује. Париз је сматрао да би додјељивање средстава краљу Николи да плаћа функционере у Црној Гори било у извјесном смислу мијешање у унутрашње црногорске ствари и борбу око уједињења Црне Горе и Србије. Зато је сматрао да двије владе „треба да одлуче да ли им одговара да исплатом припадљности функционерима дају династији једно оружје чији је карактер искључиво политички и једно моћно средство да се постигне рјешење које може имати више користи за краљевску фамилију него за савезнике“.

Лондон се сагласио с француским становиштем и изјавио да неће прихватити никакву одлуку прије него буде интегрално ријешено питање контроле црногорских финансија.⁵³

Ускоро је ово питање скинуто са дневног реда. На њему више не инсистира ни црногорска влада. Умјесто тога, она сада покреће питање слања материјалне и новчане помоћи народу, а не само функционерима у Црној Гори. Али сви ти њени напори у Европи и у Америци, који су се појачавали уколико се ближио крај рата, нијесу дали резултата. Била је то последица резервисаног става савезника према краљу Николи и његовој политици. (О тим напорима ћемо говорити опширније на другоме мјесту.)

Француска је још у мају мјесецу, донијела одлуку да обнови своју субвенцију црногорској влади, али та одлука није тако брзо спроведена у живот. На то је, по свој прилици, утицало неколико узрока: отварање црногорског дипломатског представништва у Вашингтону, неријешено питање контроле црногорских финансија, а можда је и даље било од утицаја то што између Француске и Енглеске још није било ријешено питање егализације средстава уступљених Црној Гори током рата.

У вријеме када се скоро свакодневно жали на недостатак финансијских средстава и моли Француску да јој обнови субвенцију, црногорска влада је предузела један корак који је захтијевао знатне трошкове па самим тим и додатна финансијска средства. Било је то отварање посланства у Вашингтону у јуну 1918. године. Овај корак краља Николе изазвао је ош-

⁵³ AMAE, Guerre 1914—1918, AF, v. 1478c, p. 109, Париз, 16. маја 1918, Деларош Верне — Министарству спољних послова; p. 110, Париз, 21. маја 1918, исти — истоме; p. 112, Неју, 16. маја 1918, Министарство спољних послова Црне Горе — Деларош Вернеу; p. 116, Париз, 25. маја 1918, Министарство спољних послова — Деларош Вернеу; p. 123, Париз, 29. маја 1918, исти — истоме; Europe 1918—1929, Montenegro (M) v. 18, p. 4, Париз, 7. јуна 1918, Министарство спољних послова — Британској амбасад; p. 18, Париз, 6. јула 1918, Министарство спољних послова — Деларош Вернеу.

тро реаговање српске владе, Црногорског одбора за народно уједињење и савезника њима наклоњених. Мотиви тог реаговања били су прије свега политичке природе, јер су се плашили да ће то довести до побољшања положаја краља Николе и отежати остварење њиховог плана уједињења Црне Горе и Србије. Зато су предузели многобројне кораке — прво да осујете отварање, а потом да парализују рад посланства. Али, ми се овдје тиме нећемо бавити, интересује нас само финансијски аспект проблема.

Један од аргумената против отварања црногорског посланства у Вашингтону био је финансијске природе. Противници овог корака су указивали да ће то тражити нова средства, која ће на крају платити савезници. Иначе је црногорска влада већ сваког мјесеца слала у иностранство 145.000 франака, и то: генералном конзулату у Риму 20.000 фр., конзулату у Женеви 25.000 фр. и Црвеном крсту у Женеви 100.000 фр. Зато су сваки пут, а то је током јуна, јула и августа 1918. године било врло често, када је црногорска влада тражила обнову субвенције, француски представници указивали на несклад између црногорских поступака и захтјева и отворено наводили као примјер отварање посланства у Вашингтону. Француска је влада о томе писала и влади САД, тврдећи да од отварања посланства Црне Горе у Вашингтону нема никакве користи за савезнике већ треба да служи искључиво личној политици краља Николе, а што ће изазвати велике трошкове које на крају треба да сноси Француска. Противници краља Николе су уз то били увјерења да је један од основних задатака тог посланства да у САД обезбиједи разне кредите и помоћи од хуманитарних и других организација и да тако краља Николу ослободи од ефикасног француско-енглеског притиска и контроле. Али, и поред напора, посланство није остварило тај циљ. Тако је умјесто да побољша, погоршало финансијске прилике краља Николе и његове владе.⁵⁴

Ускоро по начелном пристанку Француске да обнови субвенцију црногорској влади, поведена је расправа о томе како организовати контролу над трошењем средстава која јој додјељују савезници. На томе су инсистирале и Француска и Енглеска, а и Црногорски одбор за народно уједињење. За успостав-

⁵⁴ AMAE, Guerre 1914—1918, AF, v. 1477b, p. 106/7, Париз, 22. маја 1918, Отправник послова Црне Горе — Министарству спољних послова; Еугоре 1918—1929, М v. 3, p. 4, Париз, 27. јуна 1918, Деларош Верне — Министру спољних послова; p. 5, Париз, 3. јула 1918, Министарство спољних послова — Деларош Вернеу; p. 6, Париз, 29. јула 1918, Министарство спољних послова — Амбасадору Вашингтон; p. 10, Вашингтон, 2. августа 1918, Амбасадор у Вашингтону — Министарству спољних послова; p. 11, Париз, 5. августа 1918, Министарство спољних послова — Амбасадору Вашингтон; p. 13, 7. августа 1918, Биљешка; p. 14/15, Вашингтон, 9. августа 1918, Амбасадор — Министарству спољних послова; p. 24, Париз, 24. августа 1918, Министарство спољних послова — Деларош Вернеу; p. 30, 9. августа 1918, Деларош Верне — Министарству спољних послова.

љање те контроле Француска је везивала и дан обнове своје помоћи. Почетком јуна 1918. Деларош Верне је направио предлог начина контроле црногорских финансија. Он је тврдио да црногорским функционерима недостаје прецизност и савјесност и да су спремни на фалсификовање рачуна, што намеће нужност контроле њиховог рада. С друге стране, указивао је на таштину и осјетљивост чланова црногорске владе, који се стално боје да не буду стављени под туторство великих, па су осјетљиви на све што се тиче суверенитета и слободе акције Црне Горе. То ствара тешкоће у успостављању ефикасне контроле. Зато је Верне сматрао да црногорској влади треба оставити право да слободно, без икаквих рестрикција одлучује о државним расходима, али да ни једна сума не би могла бити исплаћена прије него буде визирана од једног француског функционера који би био стављен на располагање црногорској влади. Осим тога, један француски финансијски инспектор би се периодично упознавао са подигнутим сумама и њиховим намјенама који би са резултатима своје контроле упознавао француску и енглеску владу, како би оне на основу тога могле стављати примједбе црногорској влади и по потреби умањити или укидати субвенцију.

Тражећи обнављање помоћи црногорска влада је изражавала спремност да прихвати и контролу њеног трошења. Али, Верне је сматрао да је контрола какву је предлагала та влада била недовољна.

Вернеове предлоге о контроли и мишљење о предлозима владе краља Николе прихватио је француски министар спољних послова, па је послао Вернеу инструкције да настави разговоре у смислу предлога који је већ поднио, напомињући: чим буде обезбијеђена задовољавајућа контрола субвенција Црној Гори биће обновљена.

И министар финансија је начелно прихватио Вернеово мишљење, али је скренуо пажњу: ваља процијенити да ли су онако рестриктивне мјере, које сва црногорска плаћања подвргавају визи једног француског функционера, прихватљиве за црногорску владу, за коју и сам Верне каже да је осјетљива на питање свога суверенитета и на слободу акције. У исто вријеме он је сматрао да нема потребе за тим да се поред овог функционера одређује и један инспектор министарства финансија. Тај функционер може изводе из рачуна директно саопштавати министарству финансија и енглеској влади.

Верне је био свјестан да ће захтјев о оваквој контроли наићи на отпор краља Николе, али је сматрао да то треба да буде, како се сам изразио, *sine qua non* обнове француске помоћи и да не треба уопште водити рачуна о незадовољству краља Николе.

С обзиром на овако чврст став, црногорска влада, која се ових дана, током јула и августа 1918. године, често обраћала

за обнављање помоћи, наводећи да уопште нема никаквих средстава и да већ два мјесеца краљу није исплаћивана апанажа, морала је да попусти, па је изјавила да је спремна да прихвати једног сталног финансијског контролора са титулом „експерта и техничког савјетника“. Његов би задатак био да помаже шефа централног рачуноводства црногорског министарства финансија и да се бави овјеравањем налога за исплату који потичу од разних министарстава.

Верне је био задовољан тим предлогом, а и министар спољних послова, који је сада молио свога колегу из финансија да именује контролора и да изда наређење да се отпочне с исплатом мјесечних аванса Црној Гори.⁵⁵

Тако је најзад крајем августа уклоњена и ова препрека која је, и поред начелне одлуке, довела до одуговлачења обнављања француске субвенције црногорској влади.

Али све то није тако брзо спровођено у живот, па се обнављање француске субвенције и даље одлагало. Можда је на то утицало непристајање Енглеске да прихвати француске предлоге о егализацији трошкова које су двије земље имале у току рата за потребе Црне Горе. У новембру 1918. Енглеска још не прихвата да са Француском дијели оне трошкове које је ова имала за материјал испоручен Црној Гори прије 10. новембра 1915. и послије 15. јануара 1916. године.⁵⁶ Због тога се црногорска влада налази у критичној финансијској ситуацији. Редовно је примала само 100.000 франака од Енглеске. Верне је тврдио, крајем августа 1918, да јој и Италија даје мјесечну субвенцију, такође од 100.000 фр., и да тиме жели да помогне краљу Николи око организовања посланства у Вашингтону и формирања једне војне јединице. Тешко је провјерити да ли је та тврдња тачна. Црногорска влада нигдје не спомиње сталну италијанску субвенцију.

Добар дио активности црногорске владе у другој половини 1918. године, иако су то били дани судбоносних војних и поли-

⁵⁵ АМАЕ, Europe 1918—1929, М. v. 18, р. 5, Париз 7. јуна 1918, Деларош Верне — Министру спољних послова; р. 6, 15. јуна 1918, исти — истоме; р. 7, Неји, 19. јуна 1918, Министарство спољних послова Црне Горе — Министарству спољних послова Француске; р. 13, Париз, 24. јун 1918 Деларош Верне — Министарству спољних послова; р. 15, Париз, 27. јуна 1918, Министар спољних послова — Министру финансија; р. 17, Париз, 6. јула 1918, Министар спољних послова — Деларош Вернеу; р. 18, Париз, 6. јула 1918, исти — истоме; р. 19/20, Париз, 8. јула 1918, Министарство финансија — Министарство спољних послова; р. 26, Париз, 17. јула 1918, исти — истоме; р. 27, Париз, 18. јула 1918, Министарство спољних послова — Деларош Вернеу; р. 31, Париз, 6. августа 1918, Деларош Верне — Министарству спољних послова; р. 33, Париз, 22. августа 1918, Министар спољних послова — Министру финансија; р. 41, Париз, 22. августа 1918, Министарство спољних послова — Деларош Вернеу; р. 42, 21. августа 1918, Перо Шоћ — Деларош Вернеу.

⁵⁶ Исто, р. 66—68, Париз, 13. новембра 1918, Министар спољних послова — Министру финансија.

тичких догађаја, био је посвећен рјешавању финансијских проблема, али без много успеха. У августу 1918. године црногорски Црвени крст је тражио од америчког Црвеног крста, поред неколико хиљада тона намирница и одјеће, и 500.000 фр., али му новац није додијељен.⁵⁷

Влада краља Николе је чак покушала да до новца дође распродајом материјала који је био набављен за потребе Црне Горе, али који није тамо упућен зато што је у међувремену дошло до капитулације. Овај материјал се налазио у Голиполију, у Италији (25.000 кишних огртача), и у Марсељу (20.000 војних униформи). У септембру је црногорска влада била погодила продају материјала из Голиполија за 500.000 фр. Овој операцији се супротставио командант француске поморске базе у Голиполију, па је проблем требало да ријеши француска влада, у којој су се између појединих министарства о томе вршиле консултације. Рјешавање проблема се отегло, па је направљено о њему продужено и у 1919. годину, када је одлучено да материјал предузме натраг Француска и за његову вриједност, умањену за извјестан проценат, смањи црногорцима ратни дуг. Тако је покушај црногорске владе да се на овај начин домогне знатних новчаних средстава потпуно пропао.⁵⁸

И овога пута, као и у неколико наврата раније, једини реални извор на који је црногорска влада могла рачунати била су њена средства која су се чувала у *La Banque de France* и која је могла подизати само по одобрењу француске владе. У другој половини 1918. године на овом рачуну је било још 507.036,70 фр. Пошто на другој страни није успјела да набави средства, влада краља Николе се обратила почетком октобра 1918. године са захтјевом да јој се одобри подизање читаве те суме. Деларош Верне је био енергично против тог захтјева, а за то је наводио три разлога: 1) поновна додјела субвенције треба да искључи све ванредне приходе; 2) недавни покушај продаје материјала из Голиполија лишавља ма каквог обзира онога ко тако поступа и 3) нема разлога да се црногорској влади дају средства за било какву значајнију акцију.

Али министар спољних послова Пишон је ипак био склон да у извјесној мјери изађе у сусрет црногорском захтјеву, под условом да, прије него се донесе било каква одлука, црногорска влада и краљ Никола дају увјеравање да имају исте погледе са француском владом као и до тада.

⁵⁷ Исто, в. 7, р. 30, Париз, 21. августа 1918, Деларош Верне — Министарству спољних послова; в. 17, р. 9, Париз, 14. августа 1918, Амбасадор САД — Министарству спољних послова Француске.

⁵⁸ Исто, в. 5, р. 1, Париз, 24. септембра 1918, Деларош Верне — Министру спољних послова; р. 414, Париз, 30. септембра 1918, Црногорски одбор за народно уједињење — Министру спољних послова; р. 9, Париз, 3. октобра 1918, Министар финансија — Министру спољних послова; р. 23, Париз, 23. јуна 1919, Министар рата — Министру спољних послова.

Верне је са овим упознао црногорску владу, али није био задовољан њеним одговором, јер он није садржавао тражена увјеравања. Захтијевано је само одобрење за подизање депоа из *La Banque de France*, а уз то и говорено о тешким финансијским приликама и то илустровано тврдњом да ни краљ нити ко други није примио принадлежности за пет мјесеци. Ускоро је краљ Никола обећао да ће се држати мирно, па је на основу тога Верне предложио да се црногорској влади одобри да подигне 200.000 фр. Министарство спољних послова је прихватило тај предлог и 30. октобра 1918. године издало потребно одобрење.

Неколико дана касније, почетком новембра, црногорска влада је молила да јој се дозволи подизање и преосталог износа од 307.360,70 фр. Имајући у виду чињеницу да још нијесу били почели да исплаћују мјесечне субвенције црногорској влади, Верне је сматрао да је тај захтјев оправдан. Али, с обзиром да је требало разјаснити неспоразуме око продаје материјала из Голиполија, предлагао је да се одлука о подизању тражене суме одложи док се не добије задовољавајуће објашњење црногорске владе. Црногорска влада није могла дуго чекати, па је предсједник владе Е. Поповић молио поново да се одобри подизање тражене своте. И он је наводио податке о тешкој ситуацији, тврдећи да зајмају од приватника, и да су већ дужни 505.074,47 фр., да повјериоци траже да им се врате дугови, а они су принуђени да и даље посуђују, како су урадили и неколико дана раније, када су од једног приватника позајмили 20.000 фр., да би макар нешто дали избјеглицама и студентима. Захтјев је прихваћен, па је 4. децембра одобрено подизање не читаве суме, већ само 150.000 франака. На владином рачуну у *La Banque de France* остало је још 157.194,43 фр. И ту је своту влада краља Николе тражила 26. децембра 1918. године, али тај захтјев није одмах прихваћен. О преосталом новцу ће се рјешавати током наредне 1919. године.⁵⁹

У периоду када се налази у безизлазном финансијском положају и када је принуђена чак и на ситне позајмице код приватника, црногорска влада почетком децембра 1918. године подноси савезницима захтјев за један зајам од преко 80 милио-

⁵⁹ Исто, в. 18, р. 43, 9. октобра 1918, Деларош Верне — Министру спољних послова; р. 51, Париз, 18. октобар 1918, Министар спољних послова — Деларош Вернеу; р. 52, Париз, 22. октобра 1918, Деларош Верне — Министру спољних послова; р. 53/4, Неји, 21. октобра 1918, Евгеније Поповић — Деларош Вернеу; р. 56, Париз, 26. октобра 1918, Деларош Верне — Министру спољних послова; р. 58, Париз, 30. октобра 1918, Министар спољних послова — Гувернеру Француске банке; р. 61, Париз, 30. октобра 1918, Министар спољних послова — Деларош Вернеу; р. 65, Париз, 10. новембра 1918, Деларош Верне — Министру спољних послова; р. 70/71 Неји, 22. новембра 1918, Евгеније Поповић — Деларош Вернеу; р. 82, Париз, 4. децембра 1918, Министар спољних послова — Гувернеру Француске банке; р. 92, Неји, 26. децембра 1918, Перо Шоћ — Деларош Вернеу.

на франака. Већи дио тог зајма, 68,635.000 фр., требало би да служи за обнову Црне Горе, а 12,059.822 фр. за годишње буџетске трошкове.

Крајем децембра црногорска влада је тражила средства која су јој потребна ради организовања репатријације Црногораца.

Али све те захтјеве није нико озбиљно узимао у обзир. Истина, Деларош Верне је сматрао да треба обновити и санирати црногорске финансије и да Француска за то има посебан интерес, јер је основни кредитор Црне Горе. Али, пошто није сигурно да ће Црна Гора опстати као независна држава, препоручивао је да треба сачекати док се ријешу ово основно политичко питање, па тек после тога приступити рјешавању економских и финансијских питања.⁶⁰

Истина, већ је била одржана Подгоричка скупштина, која је 26. новембра донијела одлуку о уједињењу Црне Горе и Србије, а 1. децембра је проглашено стварање заједничке југословенске државе. Савезници су били упознати са овим одлукама, али их нијесу одмах и формално признали, сматрајући да то спада у надлежност конференције мира. Зато су и даље признавали владу краља Николе и са њом одржавали контакт. Али они су ову владу игнорисали још и више него раније и Црну Гору фактички од почетка третирали као саставни дио нове државе — Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца. Због тога им, наравно, није могло ни на ум пасти да озбиљно разматрају захтјеве владе краља Николе за велике зајмове који би се односили на привредну обнову Црне Горе.

Укидање савезничке субвенције (1919. г.)

Пошто савезничке владе нијесу прихватиле нотификацију српске владе о уједињењу Црне Горе и Србије и да се због тога ништа формално није измијенило у међународном статусу Црне Горе, савезници су током 1919. године продужили да влади краља Николе исплаћују редовну мјесечну субвенцију од 200.000 фр. Када је француско министарство финансија отезало да исплати помоћ за децембар 1918. године, министарство спољних послова му је скренуло пажњу да то не би требало да се дешава, позивајући се управо на неизмијењени међународни статус Црне Горе.⁶¹

⁶⁰ Исто, р. 74—81, Неји, 3. децембра 1918, Перо Шоћ — Деларош Вернеу; р. 86, Париз, 14. децембра 1918, Деларош Верне — Министру спољних послова; р. 93, Неји, 22. децембра 1918, Перо Шоћ — Деларош Вернеу. — Опширније о плановима владе краља Николе види већ наведени рад Д. Живојиновића, *Планови нејаке владе за привредну рехабилитацију Црне Горе 1917—1918.*

⁶¹ Исто, р. 106, Париз, 16. јануара 1919, Министар спољних послова — Министру финансија.

Слједећих мјесеци субвенција је, мање-више, редовно уплаћивана. И поред тога, црногорска влада је стално тражила додатна финансијска средства. Она је покушала да се користи и неким вриједностима које је својевремено министар у влади Андрије Радовић, Јанко Спасојевић био похранио у агенцији Credit Lyonnais у Неју у име и за рачун црногорске владе. Банка није дозвољавала да се те вриједности подигну јер, како је изјављивала, тадашња црногорска влада није позната и да су, осим тога, читали, у новинама да више и не постоји црногорска влада у Француској. Зато, према банчином мишљењу, ако та влада жели да се користи тим вриједностима треба да поднесе захтјев преко суда, или да француско министарство спољних послова достави дирекцији банке изјаву да је Француска и даље званично признаје. Деларош Верне је изражавао резерву у вези са намјерама владе краља Николе, јер је, према њему, ту владу требало спријечити да троши новац за подстицање побуне на Балкану, а осим тога није требало умањивати залогу која је посебно интересовала Француску као кредитора Црне Горе. Ипак, он је увиђао да је тешко одрећи право тој влади да располаже својим рачунима и касама, и да све зависи од тога да ли се признају одлуке Подгоричке скупштине о уједињењу Црне Горе и Србије. И поред ових Вернеових резерви, министарство спољних послова је доставило банци тражену изјаву у којој је саопштено да се ништа није измијенило у међународном статусу Црне Горе и да према томе црногорска влада може располагати својим текућим рачунима, депоима и касама.⁶²

Није познато каква је била даља судбина те касе са вриједностима, нити о каквим се вриједностима радило, ни о новчаном износу тих вриједности. Ако их је црногорска влада подигла, онда их је свакако трошила без неке савезничке контроле.

Другачије је било са њеним фондом у La Banque de France, који је на крају 1918. године износио нешто преко 157.000 франка. Црногорска влада је тражила да подигне читав тај износ, али јој је 6. јануара 1919. године одобрено да узме смао 50.000 фр. Остатак од 107.358,10 фр. црногорска влада је тражила у другој половини марта 1919. године, али је француско министарство спољних послова захтијевало детаљна објашњења о томе за које сврхе ће бити утрошен тражени новац. Сада министарство у вези са овим новцем истиче и један нови моменат — могућност да га траже и нови управљачи са Цетиња. Константовано је да то није урађено, осим што је Андрија Радовић у неколико наврата протествовао што се тај депо троши. Ипак, 1. маја 1919. године одобрено је црногорској влади да може

⁶² Исто, р. 94/5, Париз, 4. јануара 1919, Отправник послова Црне Горе — Министарству спољних послова; р. 100/101, јануара 1918, Деларош Верне — Министру спољних послова; р. 102, Париз, 11. јануара 1919, Министар спољних послова — Директору Credit Lyonnais Париз.

подићи само 50.000 фр, а остатак тек на основу новог захтјева. Тај захтјев је услиједио одмах, јер је предсједник црногорске владе Јован Пламенац чим га је Верне обавијестио да се може подићи 50.000 франака тражио и преосталих 57.357,10 фр. И ова је сума одобрена 26. маја 1919. године, чиме је потпуно исцрпљен фонд од 1,897.300 франака, колико је својевремено на рачун црногорске владе било положено у La Banque de France.⁶³

Француска је почетком 1919. године редовно додјеливала субвенцију црногорској влади и одобрила јој да у три наврата подигне остатак фонда из La Banque de France, али није жељела да та влада добије било какве друге кредите. У јануару 1919. године краљ Никола је био на путу да у Паризу закључи један зајам, али је тај покушај у посљедњем тренутку пропао. Краљ је за тај неуспјех оптуживао француско министарство спољних послова и Вернеа, који је тада изјављивао да Француска има интереса да новчано олакшава планове црногорскога краља.⁶⁴ Када је француско министарство спољних послова почетком фебруара 1919. године обавијештено да се краљ Никола труди да добије једну суму од 100.000 франака, која је потицала од продаје неког материјала за ратне заробљенике, и да ради преко црногорског консула у Лондону Девина да добије зајам од 250.000 фр., предузело је све мјере да се ове намјере онемогуће. Француски амбасадор у Риму је поручивао својој влади да не треба дозволити краљу Николи да помоћ коју добија од Француске користи за пропаганду против ње, па је предлагао да му се запријети укидањем субвенције.⁶⁵

Црногорска влада је била неуморна у тражењу финансијских средстава. Крајем марта Јован Пламенац се обратио Француској и Енглеској с молбом да се њихова субвенција удвостручи. Француска влада уопште није жељела да разматра овај захтјев. Исти став је имала и енглеска влада. Тако је и

⁶³ Исто, р. 96, Париз, 6. јануара 1919, Министар спољних послова — Директору Banque de France; р. 97, Париз, 6. јануара 1919, Министар спољних послова — Деларош Вернеу; р. 123, Париз, 21. марта 1919, Деларош Верне — Министру спољних послова; р. 125, Париз, 31. марта 1919, Министар спољних послова — Деларош Вернеу; р. 127/8, Париз, 4. априла 1919, исти — истоме; р. 132, Париз, 1. маја 1919, исти — истоме; р. 143, Париз 12. маја 1919, исти — истоме; р. 134/5, Неји, 9. маја 1919, Јован Пламенац — Деларош Вернеу; р. 136, Париз, 14. маја 1919, Министар спољних послова — Директору Banque de France; р. 137, Париз, 26. маја 1919, исти — истоме; р. 138, Париз, 28. маја 1919, Министар спољних послова — Деларош Вернеу.

⁶⁴ Исто, в. 2, р. 70, 31. јануара 1919, Деларош Верне — Министру спољних послова.

⁶⁵ Исто, в. 18, р. 107, Рим, 29. јануара 1919, Амбасадор Камило Барер — Министру спољних послова; р. 115/116, Париз, 4. фебруара 1919, Деларош Верне — Дирекцији за политичке послове; р. 112, Париз, 7. фебруара 1919, исти — истоме; р. 118, Париз, 12. фебруара 1919, Министар спољних послова — Министру финансија.

овај покушај владе краља Николе да се домогне нових новчаних средстава одмах пропао.⁶⁶

Савезници не само да су одбили захтјев за удвостручење него су скоро отпочели и преговоре о укидању субвенције уопште. С обзиром да је Француска отезала с исплатом мајске рате своје помоћи, у јуну 1919. године енглеска влада ју је питала да ли је намјерна да обустави ту помоћ и на који начин мисли да то уради. Париз је одговорио да би врло радо обуставио давање субвенције влади краља Николе, али, с обзиром да ће ускоро конференција мира ријешити црногорско питање, сматра да је боље рискирати још једну или двије мјесечне рате, него нагло прекинути с исплатом. Иначе, Париз је био спреман да чим уплати мајску рату усвоји, у вези са овим питањем, исти став као и Лондон.

Како је Француска и даље каснила с уплатом мајске рате своје помоћи, британске делегације на конференцији мира тражила је објашњење француског става, јер је видјела несклад између француске изјаве да не би требало обуставити помоћ и чињенице да ту помоћ не даје. Британска делегација је била мишљења да би субвенцију требало сасвим укинути, јер ће црногорско питање кроз неколико недјеља бити ријешено, па јој се чинило нелогично да помажу владара кога су „управо пребрисали“.

Француско министарство спољних послова је саопштило енглеској влади да и Француска даје краљу Николи помоћ и објаснила узрок закашњења мајске рате. Поновило је став да помоћ треба продужити управо зато што ће црногорско питање бити ускоро ријешено, а ако ситуација потраје — могу се договорити да помоћ редуцирају. Сада, француска страна сматра да је боље да се потруде да се црногорско питање што прије ријешити политички, јер би се онда југословенска влада обавезала да преузме бригу око исплате разних рачуна и оправданих трошкова, а посебно да обезбиједи издржавање краља Николе и његове породице.

Француско-британска преписка о овом питању настављена је и наредних мјесеци и Француска је и даље понављала своје ставове и продужила да даје свој дио помоћи.⁶⁷ Захваљујући

⁶⁶ Исто, р. 124, Париз, 29. марта 1919, Деларош Верне — Министру — спољних послова; р. 126, Париз, 4. април 1919, Министар спољних послова — Деларош Вернеу; р. 131, Париз, 18. априла 1919, Министарство спољних послова — Амбасади Велике Британије.

⁶⁷ Исто, р. 142, Париз, 13. јуна 1919, Министар спољних послова — Министру финансија; р. 145, Париз, 24. јуна 1919, Министарство спољних послова — Амбасади Велике Британије; р. 148/9, Париз, 27. јуна 1919, Британска делегација — Министарству спољних послова Француске; р. 151, Париз, 30. јуна 1919, Министарство спољних послова — Секретару британске амбасаде и Британској делегацији; р. 155, 1. септембра 1919, Министар финансија — Министру спољних послова; р. 171, Париз, 19.

на уплаћеној субвенцији, предсједник црногорске владе Јован Пламенац 4. октобра 1919. године изражава наду да ће Француска продужити да је и даље исплаћује, све док конференција мира не ријешити црногорско питање. Нашао је за потребно да скрене пажњу да Француска тиме ништа не ризикује, јер ће Црна Гора послитије рестаурације лојално извршити све своје обавезе, а уколико се и санкционише припајање Србије онда ће нова држава преузети и све обавезе Црне Горе, тако да Француска ни у ком случају нема разлога да страхује.⁶⁸

За разлику од Француске, Енглеска није продужила уплаћивање свога дијела помоћи. Када је видјела да Енглеска већ неколико мјесеци не даје ту помоћ, француска влада је у октобру 1919. године донијела одлуку да и она прекине своја давања, јер није жељела да сама сноси трошкове издржавања краља Николе и његове владе, без икакве своје политичке користи. О овој одлуци је обавијештена влада краља Николе, која је одмах и усмено и писмено реаговала. Молећи да се помоћ не укида, тврдила је да то није урадила ни Енглеска, већ да се ради само о закашњењу у исплати због неких административних и финансијских разлога. Али Француска је већ знала праву природу тог „закашњења“.

На одлуку о укидању субвенције реаговао је лично и краљ Никола. Он је позвао Д. Вернеа и молио га да Француска продужи помоћ, јер му у противном не остаје ништа друго до „да узме просјачки штап“. Краљ је скренуо пажњу да је одлука о укидању донесена нагло, на крају октобра, када су они већ рачунајући на субвенцију, створили обавезе.

Овај послједњи аргумент је Француска уважила, па је донијела одлуку да исплати помоћ и за октобар. То је била послједња рата помоћи коју је Париз дао краљу Николи и његовој влади.⁶⁹

Лишени савезничке субвенције, краљ Никола и његова влада нашли су се у врло тешком положају. Не само влада него ни краљ није могао да плаћа своје рачуне. Тако, на примјер, није могао исплатити рачун за октобар једном париском хотелу,

августа 1919, Министарство спољних послова — Британској делегацији; р. 172, Париз, 6. септембра 1919, Министар спољних послова — Министру финансија.

⁶⁸ Исто, р. 175, Неји, 4. октобра 1919, Јован Пламенац — Деларош Вернеу.

⁶⁹ Исто, р. 178, Париз, 18. октобра 1919, Министар спољних послова — Пол Камбону Лондон; р. 179, Париз, 24. октобра 1919, Министарство спољних послова — Деларош Вернеу; р. 181, Париз, 30. октобра 1919, Деларош Верне — Министарству спољних послова; р. 183/4, Неји, 30. октобра 1919, Јован Пламенац — Деларош Вернеу; р. 192, Лондон 8. новембра 1919, Пол Камбон — Министру спољних послова; р. 135/6, Париз, 13. новембра 1919, Деларош Верне — Министарству спољних послова; р. 204, Париз, 24. новембра 1915, Министар спољних послова — Министру финансија.

а који је износио 50.000 франака, па је у залогу морао да остави 50.000 златних перпера. Зато су покушавали на све стране да дођу до новца. Краљ је послао у Брисел генерала Гвозденићића да и тамо тражи новац. Успио је да обезбиједи, крајем новембра, један зајам од 200.000 франака.⁷⁰

Али то је било само тренутачно рјешење. У нову 1920. годину краљ Никола и његова влада улазили су са још више и политичке и финансијске неизвјесности.

Ипак, у 1919. години они су постигли и један крупан финансијски успјех. Ријеч је о обезбјеђењу средстава за издржавање бројних црногорских избјеглица и црногорске војне јединице коју је краљ Никола почео да формира у Италији у прољеће 1919. године. Наиме, последице неуспјеха „божићне побуне“ почетком јануара 1919. године дошло је до масовног бјежања побуњеника у Боку Которску и Албанију, гдје су их прихватили Италијани, а потом пребацивали у Италију. За свој политички интерес Италија је те избјеглице издржавала као и војну јединицу која је ускоро од њих формирана. Ово је било регулисано и посебним уговором италијанске и црногорске владе, који је закључен у Риму 30. априла 1919. године. Овим уговором се италијанска влада обавезала да обезбјеђује потребна новчана средства за плате официрима и војницима и за редовне трошкове администрације ове војне јединице, све док она буде боравила у Италији. Осим тога, требало је да обезбјеђује средства за стан, храну, одијело, опрему и по потреби наоружање, затим транспорт, болничке трошкове и слично. Сви су ови трошкови — у готовом и у природи — стављени на рачун влади краља Николе, која се обавезала да их касније ликвидира.

Потписивањем овог уговора црногорска влада је успјела да релативно стабилно и трајно ријешити питање финансирања своје војне јединице. Она је за те сврхе примала знатне износе, који су варирали јер се и бројно стање јединице стално мијењало. С обзиром да је ова јединица бројала у неким тренуцима и преко 1.500 људи, од којих су скоро половину чинили официри, та су средства и по том основу морала бити знатна. Али она се нијесу додјељивала црногорској влади у Нејиу, већ црногорском конзулу у Риму, који их је онда достављао јединици у Гаети, док су средства у природи давана преко италијанских војних команди. Тако финансијске тешкоће краља Николе и његове владе нијесу погађале ову јединицу, пошто ју је Италија издржавала све до 1. јуна 1921. године. Уговором у Рапалу, новембра 1920. године, ријешени су спорови италијанско-југословенски, па је Италија приступила ликвидирању црногорске војске у Гаети. Најефикаснија мјера за њено ликвидирање била је

⁷⁰ Исто, р. 186/7, Париз, 2. новембра 1919, Деларош Верне — Нота за Политичку дирекцију; р. 199/200, Париз, 18. новембра 1919, Деларош Верне — Министарству спољних послова; р. 205/6, Париз, 25. новембра 1919, исти — истоме; р. 207, Париз, 29. новембра 1919, исти — истоме.

обустава финансирања. До краја 1921. године било је дефинитивно ријешено питање растурања те јединице, што је потврђено уговором италијанске и црногорске владе 12. децембра 1921. године, по коме је Италија обезбиједила новчана средства потребна за расформирање јединице и репатријацију људства.⁷¹

Италија — једини извор финансирања (1920. г.)

Током 1920. године краљ Никола и његова влада су упорно настојали да савезници обнове укинуту субвенцију или да им се додијеле једнократне помоћи. Тако је Јован Пламенац већ 4. јануара 1920. посјетио Д. Вернеа и једноставно тражио „милостињу“ од 200.000 франака за текуће потребе владе. Верне је имао разумијевања за потребе црногорских студената, избјеглица и ситних чиновника, али не и за министре и високе функционере, па је зато предлагао: ако се и додијели нека сума да то не треба да дијели црногорска влада, јер би то она користила у политичке сврхе, већ нека међународна добровољна организација. Али француска влада се оглушила о Пламенчеву молбу.⁷²

Почетком јануара 1920. Верне је јављао да је и Италија обуставила субвенцију краљу Николи и да је овај на Пламенчев захтјев да пошаље нешто новаца, како људи не би умирали од глади, одговорио да ни он ни престолонаслједник немају новца.⁷³

У фебруару 1920. године Јован Пламенац је отпутовао у Лондон да и тамо тражи новац за потребе своје владе, али ни тамо није имао успјеха, упркос томе што је црногорски конзул у Лондону Девин стално радио на томе да обезбиједи неки зајам за црногорску владу.

Лишена ма каквих извора финансирања, црногорска влада је била принуђена да због финансијских тешкоћа затвори своје посланство у Паризу, отпусти особље и прода намјештај. Када је покушала да прода намјештај и из владиних просторија у Нејиу то је онемогућио власник зграде, који је желио да тај намјештај задржи као гаранцију за неплаћену кирију. Осим тога, „Глас Црногорца“ је морао да престане да излази и редакција је распуштена. Влада уопште није плаћала птт и друге рачуне. Обустављене су стипендије, помоћи и друга слична давања.

⁷¹ Види о томе опширније: Др Димитрије Димо Вујовић, *Уједињење Црне Горе и Србије*, Титоград 1962, 416—438.

⁷² АМАЕ, Бигоре 1918—1929, М. в. 18, р. 209/10, Париз, 5. јануара 1920, Деларош Верне — Министарству спољних послова; р. 211, Неји, 4. јануара 1920, Јован Пламенац — Деларош Вернеу.

⁷³ Исто, р. 213, Париз, 8. јануара 1920, Деларош Верне — Нота за Политичку дирекцију; р. 214, Париз, 9. јануара 1920, исти — истоме.

У тешкој ситуацији се нашао и краљ Никола, јер му је укинута цивилна листа која је износила 30.000 франака мјесечно. Због тога је био принуђен да тражи позајмице код приватних и залаже своје вриједности. Није имао више средстава да издржава чак ни своја кола, која му је својевремено француска влада ставила на располагање. Зато је почетком маја послао у Париз из Сан Рема, гдје се налазио, свог личног секретара, француског мајора Летанга (Létang) да тражи да се обнови помоћ и да трошкове одржавања кола преузме француска влада, али ниједан од ових захтјева није испуњен. Зато се слjedeћег мјесеца, у јуну 1920. године краљ обратио личним писмом предсједнику владе Милерану, (Milerand) обавијестивши га о својој тешкој финансијској ситуацији, наводећи да прави личне зајмове и продаје накит, и молећи да му се помогне одобравањем неког кредита, за који је као залог у нудио своја имања у Црној Гори.

Француска је одбацила и овај захтјев краља Николе, пошто се претходно консултовала с енглеском владом, која није била уопште спремна да краљу Николи и његовој влади обнавља помоћ, коју је сматрала као скуп и непотребан издатак.⁷⁴

Али, иако су одбацивали захтјеве краља Николе, савезници су стално вршили притисак на нову државу — Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца — да што прије обезбиједи његово издржавање, јер су сматрали да је то њена обавеза. И заиста, крајем 1920. године влада је одлучила да краљу додијели годишњу апанажу од 300.000 франака, која је требало да тече од 1. октобра 1920. године.⁷⁵ Тиме је финансијски проблем краљев био ријешен, али не и његове владе.

Лишена финансијских средстава и окружена непријатељством, влада краља Николе је у Нејиу била осуђена на постепено умирање. Зато је њен предсједник Јован Пламенац одлучио, у мају 1920. године, да се пресели у Рим, у средину која је за њега и његову активност имала пуно разумијевање, па је неке његове активности и финансијски помагала. То сељење из Француске у Италију био је потез који је требало да допринесе рјешавању и финансијских тешкоћа владе краља Николе. У Француској су остали неки министри те владе. Они су и даље

⁷⁴ Исто, р. 217, Париз, 21. фебруара 1920, Деларош Верне — Министарству спољних послова; р. 219, 22. марта 1920, Биљешка; р. 221, Париз, 6. маја 1920, Деларош Верне — Министарству спољних послова; р. 223/4, Париз, 7. маја 1920, исти — истоме; р. 226, Париз, 25. маја 1920, Министарство спољних послова — Деларош Вернеу; р. 233/4, Кан, 19. јуна 1920, краљ Никола — Милерану; р. 235, Париз, 7. јул 1920, Министарство спољних послова — Амбасади Лондон; р. 238, Лондон, 15. јула 1920, Амбасадор Пол Камбон — Милерану.

⁷⁵ Исто, в. 2, р. 181, Београд, 14. децембра 1920, Посланик Фонтенез — Министарству спољних послова; р. 182, Београд, 15. децембра 1920, исти — истоме.

повремено молили француску владу да им обнови укинуту помоћ, али је то било узалуд. Година 1920. је истекла а савезници им нијесу дали ни један франак.⁷⁶

Укидање италијанске помоћи (1921. г.)

У години 1921. положај владе краља Николе се још више погоршао. Она сада више и не помишља да се савезницима обраћа за новчану помоћ, јер за њих више и не постоји. Савезници су резултате избора за конституанту крајем 1920. године схватили као једнодушно изјашњавање Црногораца за уједињење, па су сматрали да више нема никаквог основа за постојање црногорске емигрантске владе. Зато су са њом прекинули односе и тиме престали да признају њено постојање. Француска је то урадила 20. децембра 1920, САД 21. јануара 1921, а Енглеска 17. марта 1921. године. Француска влада је чак 3. јануара 1921. и јавно објавила да је од црногорске емигрантске владе немогуће тражити враћање било каквих дугова, јер она више не постоји и јер је задужена до грла. У исто вријеме је објављено да ће дугове Црне Горе, а прије свега двора, платити нова југословенска држава.⁷⁷ Једино је још Италија одржавала односе са црногорском емигрантском владом, али ни она као раније, јер је послје закључивања Рапалског уговора радила на нормализовању односа са Краљевином Срба, Хрвата и Словенаца, у што је спадало и ликвидирање активности црногорске емиграције у Италији.

Послије смрти краља Николе (1. марта 1921. године), који је био отац италијанске краљице, нестао је још један фактор који је могао утицати на наклон политику Италије према црногорској емиграцијској влади. Убрзано се ради на ликвидацији црногорске војне јединице у Гаети и до краја 1921. године она је коначно растурена. Истина, италијанска влада одржава и даље контакте са црногорском владом, а вјероватно јој даје и повремене новчане помоћи. Оне су у септембру 1921. године закључиле чак и један уговор по коме се Италија обавезала да црногорској влади даје 150.000 лира мјесечно за издржавање службеничког апарата и мисија у иностранству. Али Италија ову обавезу никада није извршила. Она јесте помагала појединце, али не и владу.⁷⁸

Црногорска емигрантска влада је номинално егзистирала још једну годину, до краја 1922, када је престала да постоји. Тада није имала никаквих организованих финансија.

⁷⁶ Исто, в. 18, р. 245/6, Неји, 29. октобра 1920, Перо Шоћ — Деларош Вернеу; р. 247, Париз, 2. новембра 1920, Деларош Верне — Министарству спољних послова.

⁷⁷ Исто, р. 248, Париз, 3. јануара 1921, Објава финансијске Службе.

⁷⁸ Види: Др Димитрије Димо Вујовић, *Уједињење Црне Горе и Србије*, 399.

Финансијске обавезе које је Црна Гора створила у савезничким земљама у току рата 1914—1918. г. и краљ Никола и његова влада првих година после рата преузела је Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца. Она је преузела и обавезу да члановима црногорске краљевске породице исплаћује доживотне апанаже.

Dr Dimitrije — Dimo Vujović

LES ALLIÉS ET LES FINANCES MONTÉNÉGRINES
1914—1921

(Résumé)

Les circonstances financières de l'état monténégrin lors de son entrée dans la première guerre mondiale étaient très graves. Il tâchait de les mitiger par des emprunts des états alliés, lui ayant promis à la Conférence des ambassadeurs à Londres en 1913, de lui accorder un grand emprunt international.

Après le commencement de la guerre, au cours de l'année 1914, la Banque monténégrine conclut à Paris un petit emprunt de 500.000 francs.

En 1915 les alliés s'engagèrent à financer les efforts de guerre du Monténégro et, à sa demande, lui accordèrent un emprunt de 10 millions de francs. Sous peu le Monténégro demanda un nouvel emprunt de 26 millions de francs, ce que les alliés refusèrent. Vers la fin de l'année la France et l'Angleterre se concertèrent de donner au Monténégro une subvention mensuelle de 400.000 francs chacune, mais c'est seulement la France qui a payé une seule fois.

Pour en frapper une certaine quantité de monnaie monténégrine en France, toutes les préparations nécessaires étaient faites mais à cause de la capitulation du Monténégro cela fut suspendu.

Après la capitulation du Monténégro en janvier 1916 la source principale de financement du roi Nicolas et de son gouvernement en émigration devint la subvention des alliés qui fut amoindrie à 400.000 francs au total, somme que la France et l'Angleterre la payaient à demi. L'Angleterre interrompe sa partie de la subvention jusqu'à ce qu'on fasse le contrôle des finances monténégrines. Le gouvernement monténégrin disposait alors de considérables moyens de paiement dans La Banque de France mais ne pouvait pas les utiliser sans l'aitorisation du gouvernement français.

En 1917 les alliés diminuent de nouveau la subvention au gouvernement monténégrin à 200.000 francs au total par mois. Mais ils ne payaient régulièrement cela non plus car, c'est la France à ce moment qui suspend les paiements de la raison qu'elle n'a pas pu se concerter avec l'Angleterre sur l'égalisation des moyens que les deux pays avaient donnés au Monténégro au cours de la guerre Afin d'éviter les difficultés financières, le gouvernement monténégrin tâche de conclure un grand emprunt avec les Etats Unis, mais cela fut sans résultat.

Au debut de l'année 1918 le gouvernement monténégrin réussit de toucher quelques moyens de La Banque de France. Au cours de l'année entière 1918 ces moyens furent la seule source de financement supplémentaire du gouvernement monténégrin, qui était continuellement dans des difficultés financières. D'autant que la guerre aboutissait à sa fin, la méfiance des alliés envers le roi Nicolas et son gouvernement augmentait de

plus en plus, de sorte que toutes ses demandes pour une aide, emprunts etc, étaient ordinairement refusées.

Même après l'union du Monténégro avec la Serbie les alliés reconnaissaient encore le gouvernement du roi Nicolas en attendant la solution de la question du Monténégro par la Conférence de paix. C'est pourquoi qu'ils continuèrent à lui donner la subvention, dont l'Angleterre jusque la moitié de l'année 1919 et la France jusque le mois de novembre 1919. Le gouvernement du roi Nicolas réussit au printemps 1919 que l'Italie assume le financement des émigrés monténégrins et de la troupe militaire qu'il avait formée dans ce pays.

En 1920 l'Italie était la seule source de financement des activités du roi Nicolas et de son gouvernement, car la France et l'Angleterre refusaient toutes leurs demandes pour le renouvellement de la subvention. Sous peu après les élections pour la constituante ils ont rompu les relations diplomatiques avec eux.

En 1921 l'Italie cessa aussi de financer le gouvernement monténégrin et son armée en émigration.